

Verkenning varianten van een graslandnorm

Katrin Oltmer en Co Daatselaar

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Verkenning varianten van een graslandnorm

Katrin Oltmer en Co Daatselaar

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Social & Economic Research in opdracht van en gesubsidieerd door het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'Duurzame voedselvoorziening & -productieketen & Natuur' (projectnummer BO-43-115-079)

Wageningen Social & Economic Research
Wageningen, januari 2025

RAPPORT
2025-031

Een graslandnorm is een maat voor de veebezetting van een melkveebedrijf. De centrale vraag in deze quickscan gaat over de (financiële) gevolgen voor melkveebedrijven als zij moeten voldoen aan een graslandnorm. Het komt naar voren dat met een oplopende graslandnorm meer bedrijven maatregelen moeten nemen. Bij een norm van 0,4 ha grasland per GVE is dat circa 50% van de melkveebedrijven in Nederland. Krimp van de veestapel blijkt doorgaans een duurere maatregel te zijn dan het bijpachten van grond, al wordt dit verschil met oplopende kosten voor mestafzet en pacht steeds kleiner. Deze quickscan vergelijkt twee situaties met verschillende uitgangspunten door middel van eenvoudige berekeningen met elkaar, zonder gebruik van modellen.

A grassland criterion is a measure for the livestock density of a dairy farm. The central question in this quick scan is about the (financial) consequences for dairy farms if they have to comply with a grassland criterion. The analysis shows that as the grassland criterion gets stricter, more farms need to take measures. At a grassland criterion of 0,4 ha of grassland per livestock unit, this is approximately 50% of the dairy farms in the Netherlands. Reducing the dairy herd is generally a more expensive measure than renting additional land, although this difference is decreasing as the costs of exporting manure off-farm and land rent increase. This quick scan compares two situations with different assumptions and starting points based on simple calculations, without using a dynamic model.

Trefwoorden: Graslandnorm, melkveehouderij, grondgebondenheid

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/684935> of op www.wur.nl/social-and-economic-research (onder Wageningen Social & Economic Research publicaties).

© 2025 Wageningen Social & Economic Research

Postbus 88, 6700 AB Wageningen, T 0317 48 48 88, E info.wser@wur.nl, www.wur.nl/social-and-economic-research. Wageningen Social & Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Social & Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2025

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Social & Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Social & Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Inhoud

Woord vooraf	6
Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Context	9
1.2 Kernvraag en deelvragen	9
1.3 Afbakening	10
1.4 Leeswijzer	10
2 Literatuuranalyse	11
2.1 Beldman et al. (2020)	11
2.2 Daatselaar et al. (2022)	12
2.3 Polman et al. (2023)	12
2.4 Dijkshoorn et al. (2024)	13
2.5 Jongeneel et al. (2024)	14
2.6 Synthese	14
3 Scenario's	15
3.1 Beschrijving vier scenario's	15
3.2 Uitgangspunten	16
3.3 Methode	19
4 Resultaten	21
4.1 Situatie met derogatie (situatie 1)	22
4.2 Situatie zonder derogatie (situatie 2)	24
5 Discussie en conclusie	26
5.1 Discussie	26
5.2 Conclusie	26
Bronnen en literatuur	28
Bijlage 1 Resultaten per provincie (met derogatie)	29
Scenario 1	29
Scenario 2	31
Scenario 3	33
Scenario 4	35
Bijlage 2 Resultaten per provincie (zonder derogatie)	38
Scenario 1	38
Scenario 2	40
Scenario 3	42
Scenario 4	44
Bijlage 3 Verdeling effect over alle bedrijven	47
Scenario 1	49
Scenario 2	53
Scenario 3	57
Scenario 4	61

Woord vooraf

Op weg naar een grondgebonden melkveehouderij is een graslandnorm een mogelijke maatregel die het waard is om onderzocht te worden. Grasland en melkveehouderij zijn bij uitstek karakteristieke kenmerken van de Nederlandse landbouw. In veel gebieden in Nederland is grasland de enig mogelijke manier van agrarisch grondgebruik, waardoor meer dan de helft van de cultuurgrond in Nederland uit grasland bestaat. Grasland is de belangrijkste voedingsbron voor melkkoeien, die in staat zijn om eiwitten uit gras om te zetten naar eiwitten die geschikt zijn voor de menselijke consumptie. Naast de waarde voor de landbouw levert grasland een positieve bijdrage aan natuur en milieu. Zo is grasland beter in staat om nutriënten vast te houden en koolstof te binden en langdurig op te slaan dan akkerland en draagt het bij aan het behoud van biodiversiteit. Maar, wat is het effect van een graslandnorm op de financiële situatie van onze Nederlandse melkveehouders? Zij staan in het spanningsveld van onder andere milieubeleid, afschaffing van derogatie, mestoverschotten en hun eigen concurrentiepositie. Het is belangrijk om uit te zoeken welke positie in graslandnorm in zou nemen in een dergelijk spanningsveld.

Ir. O. (Olaf) Hietbrink

Instituutsmanager Wageningen Social & Economic Research¹
Wageningen University & Research

---

¹ Per 1 januari 2025 zijn Wageningen Economic Research & Wageningen Centre for Development Innovations gefuseerd tot een nieuw instituut genaamd Wageningen Social & Economic Research.

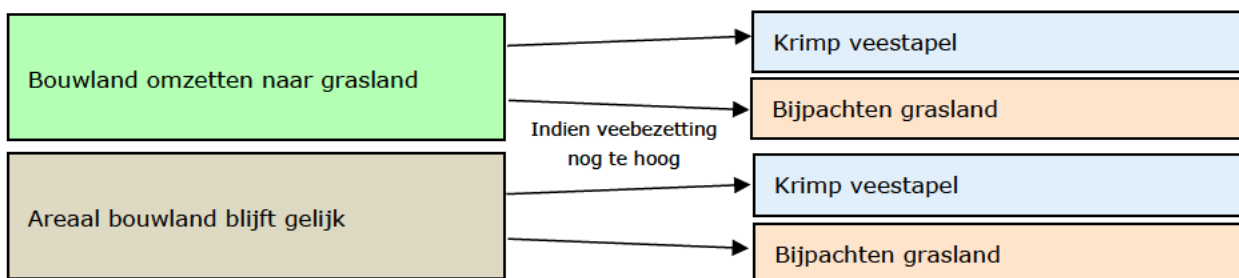
Samenvatting

Een graslandnorm is een maat voor de veebezetting en kan worden uitgedrukt in hectare grasland per grootvee-eenheid (GVE) melkvee. Afhankelijk van de Ausgangssituatie van het bedrijf, de hoogte van de norm en de keuze voor maatregelen om aan de norm te voldoen kunnen melkveebedrijven financiële gevolgen ondervinden van een graslandnorm. In deze quickscan wordt op basis van eenvoudige berekeningen en een aantal aannames een eerste indruk gegeven van de bedrijfseconomische effecten van een graslandnorm voor melkveebedrijven als de ondernemer de keuze heeft uit verschillende maatregelen. De berekeningen zijn gemaakt voor individuele melkveebedrijven.

Deze quickscan is geschikt om inzicht te krijgen in de factoren die van invloed zijn op de beweegredenen van landbouwers om al dan niet te kiezen voor een bepaalde maatregel om te kunnen voldoen aan een gestelde graslandnorm. Daarnaast wordt inzicht gegeven in de bedrijfseconomische effecten van een graslandnorm binnen het kader van de gemaakte aannames en beperkingen. Op zichzelf staat deze quickscan niet geschikt voor het maken van beleidsbeslissingen over het invoeren van een graslandnorm, omdat deze quickscan geen rekening houdt met de economische effecten van ander beleid en er niet wordt gekeken naar sectorale en sectoroverstijgende effecten.

Vier scenario's

Als een melkveehouder in de Ausgangssituatie niet voldoet aan de gestelde graslandnorm, heeft hij volgens deze quickscan vier mogelijkheden (vier scenario's) om de gestelde norm te halen (figuur S1).

Figuur S1 Vier scenario's in deze quickscan

Er is gerekend met 6 graslandnormen oplopend van 0,15 ha grasland/GVE naar 0,4 ha grasland/GVE (0,15 - 0,2 - 0,25 - 0,3 - 0,35 - 0,4). De 4 scenario's zijn doorgerekend voor twee situaties, namelijk met en zonder derogatie. De Ausgangspunten voor mestafzetprijs en pachtprijs voor deze situatie staan in tabel S1. Voor andere prijzen wordt geen onderscheid gemaakt in beide situaties. In het geval van bijpachten worden voor de extra hectares loonwerkkosten berekend en er wordt rekening gehouden met de extra voeropbrengst. Direct aan het aantal koeien of hectares gerelateerde kosten en opbrengsten variëren met de omvang mee.

Tabel S1 Verschillen gebruiksnorm en prijzen tussen situatie 1 en situatie 2

	Situatie 1	Situatie 2
Derogatie	Ja	Nee
Mestafzetprijs (euro/ton)	10	30
Pachtprijs (euro/ha/jaar)	1.500	1.800

Data

De data voor de berekeningen komen uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Social & Economic Research, uit het jaar 2021. In totaal doen 294 melkveebedrijven uit het Bedrijveninformatienet mee in deze analyse. Hierbij gaat het om bedrijven waarvan een volledige boekhouding wordt bijgehouden en die een wegingsfactor hebben voor het FADN (Farm Accountancy Data Network voor lidstaten van de Europese Unie). Er is ook gekeken naar data op provinciaal niveau, mits er minimaal 10 waarnemingen per provincie zijn.

Conclusies

Voor beide situaties geldt dat er met oplopende graslandnorm meer bedrijven maatregelen moeten nemen. Vanaf een graslandnorm van 0,25 ha/GVE moet meer dan 10% van de bedrijven maatregelen nemen, bij een norm van 0,4 ha/GVE is dat meer dan de helft van de bedrijven.

Voor alle vier scenario's is het inkomenseffect in de situatie met derogatie (situatie 1) groter dan in de situatie zonder derogatie (situatie 2). In situatie 1 kan het inkomenseffect bij de hoogste doorgerekende graslandnorm (0,4 ha/GVE) afhankelijk van het scenario oplopen tot 3-3,5 euro per 100 kg melk per jaar, terwijl dat in situatie 2 bij 1-1,2 euro per 100 kg melk per jaar ligt. Voor een bedrijf met circa 100 koeien en een melkproductie van 1 miljoen kg melk, is dat 30.000-35.000 respectievelijk 10.000-12.000 euro per jaar.

In de situatie met derogatie (situatie 1) zijn de scenario's met krimp van de veestapel duidelijk de variant met het grootste negatieve economische effect in vergelijking met bijpachten van grond. In de situatie zonder derogatie en hogere prijzen voor mestafzet en pacht (situatie 2) zijn de verschillen veel kleiner. Door de veranderde prijsverhoudingen komt krimp van de veestapel eerder in beeld omdat meer bespaard kan worden op mestafzetkosten. In de situatie met derogatie is het daarentegen gunstiger om grond bij te pachten omdat hierdoor vanwege de hogere gebruiksnorm meer dierlijke mest kan worden aangewend.

Extensivering via bijpachten van grasland bij gelijkblijvend areaal bouwland heeft in beide situaties het minste inkomensverlies tot gevolg. Als er geen bouwland omgezet wordt naar grasland, moet er verhoudingsgewijs meer graslandareaal worden bijgepacht, waardoor er voor het bedrijf meer grond beschikbaar komt voor mest en er meer bespaard kan worden op mestafzetkosten. Het wel of niet meenemen van derogatie en daarmee de mestafzetprijzen speelt een belangrijke rol bij het tot stand komen van de resultaten.

Als het gaat om resultaten op provinciaal niveau is de conclusie dat er in veel gevallen minder dan 10 bedrijven beschikbaar zijn waardoor geen data gepresenteerd mogen worden. Ook zijn de resultaten per provincie onzekerder dan die op nationaal niveau omdat de steekproef voor het Bedrijveninformatienet niet is gestratificeerd naar regio. Effecten van een graslandnorm zijn er vooral in de provincie Noord-Brabant, op afstand gevolgd door de provincies Limburg, Overijssel, Gelderland, Drenthe en Friesland. Voor de provincies Utrecht, Flevoland en Zeeland kunnen er in verband met te weinig waarnemingen geen resultaten worden weergegeven.

Discussie

Gezien het quickscan-karakter zijn de hier weergegeven situaties gesimplificeerd weergegeven. In deze studie kan de melkveehouder kiezen tussen *of* krimp van de veestapel *of* uitbreiding van het areaal. In de praktijk zal een melkveehouder waarschijnlijk eerder voor een mix van maatregelen kiezen. Het omzetten van bouwland naar grasland zal worden gecombineerd met wat krimp van de veestapel evenals met wat uitbreiding van het areaal. Dat zal per bedrijfssituatie verschillen en daardoor zouden ook inkomensverliezen kleiner uit kunnen vallen.

Sectorale (en sectoroverstijgende) effecten zijn niet meegenomen. Zo wordt er in deze quickscan geen rekening gehouden met mogelijk (regionale) schaarste aan grond en dat daardoor uitbreiding van het areaal niet altijd makkelijk is. De verdien capaciteit per hectare neemt af bij een extensievere bedrijfsvoering. Tegelijkertijd heeft de melkveehouder wel geld nodig om extra grond bij te kunnen pachten of te verwerven. De concurrentie met andere teelten met hoge saldo's wordt lastiger. Het is de vraag of de melkveehouder in staat is om hiertegenop te kunnen bieden.

---

1 Inleiding

1.1 Context

In het addendum van het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn is aangegeven dat het kabinet een wijziging van de Meststoffenwet in procedure zal brengen waarmee wordt vastgelegd dat de melkveehouderij binnen 10 jaar volledig grondgebonden moet zijn. Grondgebondenheid is niet helder gedefinieerd maar een graslandnorm in de melkveehouderij wordt wel benoemd als een mogelijke manier om tot grondgebondenheid in de melkveehouderij te komen. (Blijvend) grasland zorgt voor minder uitspoeling van nutriënten en draagt hiermee bij aan het behoud van waterkwaliteit. Ook wordt onder grasland meer organische stof opgebouwd dan onder bouwland, waarmee grasland bijdraagt aan koolstofvastlegging in de bodem, een belangrijke klimaatmaatregel. Verder draagt grasland bij aan het behoud van biodiversiteit en aan minder gebruik en emissie van gewasbeschermingsmiddelen (Van den Hout et al. 2023).

Een graslandnorm is een maat voor de veebezetting en kan worden uitgedrukt in hectare grasland per GVE (grootvee-eenheid) melkvee. Als melkveebedrijven aan een graslandnorm moeten voldoen, zal dat voor een deel van de bedrijven gevolgen hebben voor het bedrijfsinkomen. Afhankelijk van de hoogte van de norm, de maatregelen om aan de norm te voldoen en de uitgangssituatie van het bedrijf kunnen de gevolgen variëren. De financiële gevolgen van zo'n graslandnorm zijn voor de melkveehouderij niet duidelijk. Deze studie is een quickscan om een eerste indruk te krijgen van de bedrijfseconomische effecten van een graslandnorm voor melkveebedrijven binnen de gemaakte aannames.

Bij de opstart van deze quickscan is in overleg met de opdrachtgever in eerste instantie rekening gehouden met de derogatieregeling en een lagere mestafzetsprijs dan waarmee melkveehouders bij het verschijnen van deze quickscan te maken hebben. In een later stadium is besloten om ook berekeningen door te voeren voor een situatie zonder derogatie en met hogere mestafzetsprijzen. Het vergelijken van deze twee situaties geeft inzichten in het effect van de mestafzetsprijzen en de gebruiksnorm voor dierlijke mest op de resultaten. Deze studie is een quickscan in de ware zin van het woord: het gaat om een eenvoudige berekening zonder gebruik van modellen en waarbij is uitgegaan van een beperkt aantal aannames. De studie geeft een beeld van de factoren die van invloed zijn op de beweegredenen van landbouwers om al dan niet te kiezen voor een bepaalde maatregel om te kunnen voldoen aan een gestelde graslandnorm. Op zichzelf staand is deze quickscan niet geschikt voor het maken van beleidsbeslissingen over het invoeren van een graslandnorm, omdat deze quickscan geen rekening houdt met de economische effecten van ander beleid en er niet wordt gekeken naar sectorale en sectoroverstijgende effecten.

1.2 Kernvraag en deelvragen

De centrale onderzoeksvraag voor deze studie is:

Wat zijn de bedrijfseconomische effecten van een graslandnorm op melkveehouderijbedrijven?

Voor de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Is er bestaande literatuur die bruikbaar is als startpunt voor de beantwoording van de hoofdonderzoeksvraag?
2. Welke scenario's zijn het meest bruikbaar om de hoofdonderzoeksvraag te kunnen beantwoorden?
3. Welke methode gaan we gebruiken voor de berekening van de financiële gevolgen?
4. Zijn er verschillen tussen provincies?

1.3 Afbakening

Er zijn in deze quickscan vier scenario's gedefinieerd waarin de financiële gevolgen op bedrijfsniveau van maatregelen om aan een bepaalde graslandnorm te voldoen zijn berekend.

Graslandnorm

De graslandnorm wordt uitgedrukt in ha grasland per GVE melkvee en loopt op van 0,15 tot 0,40 ha grasland/GVE melkvee, in stapjes van 0,05 ha grasland/GVE melkvee. Er wordt dus gekeken naar de volgende normen: 0,15 - 0,20 - 0,25 - 0,30 - 0,35 - 0,40 ha grasland/GVE melkvee. De definitie van de GVE is dezelfde als die gebruikt is bij de berekening van het fosfaatreductieplan in 2017 en in de Kringloopwijzer (melkkoe = 1 GVE; jongvee 0-1 jaar = 0,23 GVE/dier; jongvee > 1 jaar = 0,53 GVE/dier).

Maatregelen

In deze quickscan heeft de melkveehouder, indien hij in de uitgangssituatie niet voldoet aan de gestelde norm, de keuze uit drie maatregelen om de norm te halen:

- bouwland omzetten naar grasland
- minder koeien: krimp van de veestapel op het bedrijf
- meer grond: bijpachten van grasland.

Deze drie maatregelen worden op verschillende manieren gecombineerd in vier scenario's.

Scenario's

1. Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog is, dan ook krimp veestapel
2. Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog is, dan krimp veestapel
3. Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog is, dan grasland bijpachten
4. Areaal bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog is, dan grasland bijpachten.

Elk scenario wordt doorgerekend voor de zes graslandnormen. Behalve de variaties in maatregelen voldoen alle vier scenario's aan een aantal uitgangspunten met betrekking tot de kosten en opbrengsten van in- en outputs en andere zaken die de bedrijfsvoering betreffen. De scenario's worden voor twee situaties doorgerekend:

- Situatie 1: hier is rekening gehouden met derogatie, lagere mestprijzen en lagere pachtprizen
- Situatie 2: hier zijn de berekeningen gedaan zonder derogatie, met hogere mestprijzen en hogere pachtprizen.

1.4 Leeswijzer

Het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 2) geeft een overzicht van de literatuur die bruikbaar is als startpunt bij deze quickscan. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de scenario's, de gebruikte uitgangspunten rond kosten, opbrengsten en bedrijfsvoering en de verschillen tussen de twee doorgerekende situaties betreffende de mestafzetprijzen, de gebruiksnorm dierlijke mest (wel of geen derogatie) en de pachtprizen. De resultaten komen in hoofdstuk 4 aan de orde. Het rapport sluit af met een korte discussie en conclusies in hoofdstuk 5. Tabellen met gedetailleerde resultaten per scenario, per graslandnorm, per provincie zijn opgenomen in bijlage 1 en bijlage 2.

---

2 Literatuuranalyse

Als startpunt van deze quickscan is gekeken naar recente studies over extensivering en grondgebondenheid in de melkveehouderij. Er zijn vijf studies geïdentificeerd die voor de doelstelling van deze quickscan in aanmerking komen. Bij deze studies is gekeken naar aanknopingspunten voor de hier uit te voeren scenario's. Het gaat om de volgende vijf studies:

- Beldman et al. (2020): *De Nederlandse melkveehouderij in 2030*
- Daatselaar et al. (2022): *Verkenning grondgebondenheid melkveebedrijven op basis van mestplaatsing op het eigen bedrijf*
- Polman et al. (2023): *Uitwerking methodiek vergoeding beheermaatregelen extensivering*
- Dijkshoorn et al. (2024): *Extensivering melkveehouderij en akkerbouw*
- Jongeneel et al. (2024): *Uitwerking bedrijfstypen voor duurzame landbouw: melkveehouderij en akkerbouw.*

De vijf studies worden hieronder achter elkaar kort samengevat en er wordt ingegaan op de punten die belangrijk zijn voor de huidige quickscan. Dit hoofdstuk sluit af met een korte synthese en de belangrijkste conclusies uit de vijf studies. Het uitgangsjaar voor deze quickscan is 2021. In dat jaar was de veebezetting op melkveebedrijven 0,379 ha grasland per GVE melkvee ofwel 2,638 GVE melkvee per ha grasland. De forfaitaire stikstofproductie van het melkvee was 262,7 kg N per ha cultuurgrond. Voor zover GVE's melkvee berekend konden worden, zijn dezelfde omrekeningsfactoren gebruikt: (melkkoe = 1 GVE; jongvee 0-1 jaar = 0,23 GVE/dier; jongvee >1 jaar + 0,53 GVE/dier).

2.1 Beldman et al. (2020)

Beldman et al. (2020) hebben in opdracht van FrieslandCampina een aantal mogelijke ontwikkelrichtingen voor de Nederlandse melkveehouderij richting 2030 verkend. Op basis van modelberekeningen in de vorm van scenario's zijn de effecten van economische, beleidsmatige en maatschappelijke veranderingen op de structuur van de Nederlandse melkveesector onderzocht. Naast het basisscenario zijn er drie exploratieve scenario's verkend die ieder een andere mogelijke maatschappelijke ontwikkelrichting beschrijven. Die drie exploratieve scenario's zijn:

1. Stimulering natuurinclusief
2. Hardcore vrije markt en
3. Meer focus op rendement en sociale eisen.

In het kader van deze quickscan over grondgebondenheid is gekeken naar scenario 1) Stimulering natuurinclusief, omdat dit scenario het meest overeenkomt met de doelstellingen van grondgebondenheid.

Scenario 1) Stimulering natuurinclusief heeft de volgende kenmerken:

- *Melkstroom*
Zuivelaars introduceren een 'natuurinclusieve' melkstroom, die in volume niet groter mag worden dan 25% van de totale melkstroom in Nederland
- *Intensiteit*
Maximaal 14.000 kg melk per hectare
- *Weidegang*
Minimaal 1440 uur weidegang
- *Rantsoen*
Maximaal 25% van droge stof (DS)-opname als krachtvoer en minimaal 75% gras als aandeel in DS-opname ruwvoer
- *Krachtvoer en melkproductie*
105 kg melk/koe minder bij 1% lager aandeel krachtvoer

-
- *Toeslagen en premies*
    - 174 euro/ha uit GLB-ecoschema
    - 140 euro/ha uit derdengelden
    - 2-4 cent/kg melk extra (lagere melkprijs voor 'niet-natuurinclusieven')
  - Kosten voor landschapsbeheer
    - 41,75 euro/ha (Deze kosten worden gedragen door de melkveehouder).

Resultaat

Scenario 'Stimulering natuurinclusief' is toegepast op bedrijven waarvan de productietekenen al in de buurt zitten van de criteria in dit scenario: ongeveer 25% van de melkproductie in 2030 zou van deze bedrijven moeten komen. In het basisscenario komt in 2030 de melkproductie per ha uit op 19.467 kg per ha en is de veebezetting dan 0,347 ha grasland per GVE melkvee. Bij het scenario 'Stimulering natuurinclusief' is dat respectievelijk 13.859 kg melk per ha en 0,443 ha grasland per GVE melkvee bij de bedrijven die aan bovenstaande voorwaarden voldoen en 20.805 kg melk per ha en 0,321 ha grasland per GVE melkvee voor de andere bedrijven. Op de bedrijven die aan de voorwaarden voldoen, wordt een inkomensverbetering berekend; op bedrijven waarvan de productietekenen minder in de buurt komen van die in het scenario wordt een lager inkomen verwacht. Er stoppen meer bedrijven tot 2030 dan in het basisscenario maar de blijvers staan er financieel iets beter voor dan in het basisscenario.

2.2 Daatselaar et al. (2022)

Daatselaar et al. (2022) berekenden de maximale veebezetting waarbij geen mest meer buiten het bedrijf hoeft te worden afgezet in opdracht van het Ministerie van LNV. Hierbij is ook gekeken naar de verhouding van de intensiteit van het melkveebedrijf tot de productie van stikstof en fosfaat in de mest. Deze studie bevat geen financieel-economische berekeningen.

Resultaten

- Bij een situatie zonder derogatie, met maximaal 170 kg N/ha uit dierlijke mest, heeft minder dan 5% van de bedrijven voldoende grond om alle mest op het eigen bedrijf te plaatsen (situatie 2020).
- Bij de 10% bedrijven met de relatief grootste grondbehoefte is een verdubbeling van het areaal nodig.
- Gemiddeld hebben bedrijven ruim 54% extra grond nodig.
- In 2020 was er 0,46 ha grasland/melkkoe en 0,38 ha grasland/GVE melkvee op de melkveebedrijven → met ruim 54% grond erbij zou dit circa 0,7 ha grasland/melkkoe en circa 0,6 ha grasland/GVE melkvee worden.
- Een alternatief voor bijpachten van grond zou een mogelijkheid tot samenwerkingsovereenkomsten dierlijke mest (SWO's) zijn (De Koeijer et al., 2022). Als SWO's niet meetellen of er door afstandscriteria te weinig SWO's kunnen worden gevormd, dan is alsnog extra grond nodig.

2.3 Polman et al. (2023)

Polman et al. (2023) hebben in opdracht van het ministerie van LNV rekenregels opgesteld voor het berekenen van de benodigde vergoeding om de verwachte inkomensderving te compenseren bij twee beheermaatregelen: extensiveringsmaatregelen rond Natura 2000-gebieden en waterpeilverhoging in veenweidegebieden. In het kader van deze studie is gekeken naar de uitwerkingen voor de extensiveringsmaatregel rond Natura 2000-gebieden. Voor deze maatregel zijn twee varianten doorgerekend met verschillende normen voor stikstoftoediening: 150 kg N/ha en 100 kg N/ha. Daarnaast zijn de volgende aannames gedaan:

- Alle mest moet zijn te plaatsen op de bij het bedrijf in gebruik zijnde grond.
- Geen gebruik van kunstmeststikstof.
- Het bedrijfsareaal blijft constant, er vindt dus een krimp van de veestapel plaats (resultierend in verlaging van de veebezetting).
- Er is gerekend met het model BBPR/Dairywise. Het referentiebedrijf heeft een intensiteit van 18.737 kg melk/ha.
- De berekende vergoeding wordt met 20% verhoogd: dat is een door de opdrachtgever aangegeven percentage voor transactiekosten.

Resultaten

De in tabel 2.1 opgenomen resultaten betreffen Natura 2000-overgangsgebieden.

Tabel 2.1 Enkele resultaten uit de studie van Polman et al (2023)

Stikstofexcretie	Veebezetting	Inkomensverlies ofwel vergoeding (exclusief transactiekosten)	Inkomensverlies ofwel vergoeding (inclusief transactiekosten)
150 kg N/ha	1,06 koe/ha	1.401 euro/ha	1.681 euro/ha
100 kg N/ha	0,71 koe/ha	2.028 euro/ha	2.433 euro/ha

De veebezetting was in de referentie 0,34 ha grasland per GVE melkvee. De veebezetting ging bij 150 kg N/ha naar 0,605 ha grasland per GVE melkvee bij verlaging van de melkgift per koe (9291 naar 7000) en naar 0,694 ha grasland per GVE melkvee als de melkgift 9291 kg melk per koe zou blijven. Bij 100 kg N/ha waren deze veebezettingen respectievelijk 0,908 en 1,042 ha grasland per GVE melkvee. Deze regeling is gepubliceerd in de Staatscourant van 1-11-2023: 'Samenwerkingsmaatregel veenweiden en Natura 2000-overgangsgebieden'.

2.4 Dijkshoorn et al. (2024)

In opdracht van het ministerie van LNV hebben Dijkshoorn et al. (2024) verschillende scenario's doorgerekend. Het gedeelte betreffende melkvee (er is ook gerekend aan akkerbouwscenario's) behelsde naast het berekenen van inkomensveranderingen ook het zoeken naar instrumenten om extensivering toch mogelijk te maken in geval van inkomensverlies. Ook is een aantal melkveehouders en akkerbouwers in workshops bevraagd over wat zij denken dat nodig is om tot extensivering te komen. Bij één van de scenario's vindt extensivering plaats via uitbreiding van het areaal waarbij kunstmeststikstof wel is toegestaan. Het scenario heeft de volgende kenmerken:

- Extensivering tot 150 N/ha uit dierlijke mest.
- Alle mest moet zijn te plaatsen op de bij het bedrijf in gebruik zijnde grond.
- Kunstmeststikstof is toegestaan volgens de in 2023 geldende stikstofgebruiksnormen.
- Versie 1: het bedrijfsareaal blijft gelijk, dan krimp veestapel.
- Versie 2: veestapel blijft gelijk, dan uitbreiding areaal tegen pacht prijs van 1500 euro/ha.
- Er is gerekend met een begrotingsmodel van PPP Agro Advies: het referentiebedrijf heeft 15.953 kg melk/ha.
- Het referentiebedrijf is een nagenoeg gemiddeld melkveebedrijf 2018-2020 (in Polman et al. (2023) is het referentiebedrijf het gemiddelde melkveebedrijf in N-2000-overgangsgebieden).
- Bij beide studies (Polman et al., 2023 en Dijkshoorn et al., 2024) blijft ruwvoer over en is er geen mestafzet.

Resultaat

- De veebezetting gaat van 0,396 naar 0,727 ha grasland per GVE melkvee.
- Zowel bij krimp veestapel als bij uitbreiding areaal is het inkomensverlies circa 730 euro/ha: in beide gevallen is het bedrag berekend over de oppervlakte zonder uitbreiding van het areaal. Op bedrijfsniveau is het inkomensverlies in beide situaties ongeveer 42.000 euro. Wordt in de situatie met uitbreiding van het areaal het inkomensverlies op bedrijfsniveau berekend over de oppervlakte inclusief de extra hectares, dan valt het bedrag per ha lager uit. Wordt in de referentie de situatie zonder derogatie bekeken, dan is het inkomensverlies bij krimp veestapel dan wel uitbreiding areaal ongeveer 330 euro per ha (berekend over de oppervlakte zonder uitbreiding van het areaal) ofwel ongeveer 19.000 euro per bedrijf.

2.5 Jongeneel et al. (2024)

Jongeneel et al. (2024) hebben in deze studie in opdracht van het Ministerie van LNV een aantal standaard bedrijfstypen voor melkveehouderij en akkerbouw ontwikkeld waarbij op bedrijfsniveau een aantal milieumaatregelen zijn toegepast om doelstellingen in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) te bereiken. Er zijn negen gemiddelde melkveebedrijven gevormd (volgens de kenmerken wel/geen derogatie, grondsoort, veebezetting (GVE/ha) en omvang) en vijf gemiddelde akkerbouwbedrijven (ingedeeld naar grondsoort en bouwplan). Voor de negen melkveebedrijven zijn naast een aantal individuele maatregelen verschillende maatregelpakketten doorgerekend. De pakketten hebben de volgende kenmerken:

- Alle pakketten hebben een maximum aan GVE/ha variërend tussen 2,5 GVE/ha, 1,5 en 1 GVE/ha.
- Extensivering is nooit de enige maatregel in het maatregelpakket. Dat brengt met zich mee dat het moeilijk te bepalen is welke inkomensverandering alleen door extensivering komt.
- Er wordt in deze studie niet gewerkt met een gemiddeld bedrijf maar met extensieve en intensieve bedrijven (daardoor is vergelijking met deze quickscan lastig).
- Er is gerekend met het optimalisatiemodel Farmdyn.

Resultaat

- Gemiddeld over alle melkveebedrijfstypen variëren de inkomensverliezen van de verschillende standaardbedrijfstypen bij de diverse maatregelpakketten tussen 20.000 en 100.000 euro/bedrijf.
- Bij het pakket dat het dichtst in de buurt komt bij de doelen van deze quickscan (extensief met pacht grond of krimp veestapel op verschillende grondsoorten, groot en klein) is de inkomensdaling bij pacht circa 300 euro per hectare en bij krimp veestapel 1.200-1.300 euro per hectare. (Bij pacht van grond is gerekend met een pacht prijs van 750 euro per hectare, omdat verondersteld wordt dat er op die grond gebruiksbeperkingen zitten.)

2.6 Synthese

Uit de vijf bekeken studies blijkt dat extensivering in de meeste gevallen voor bedrijven negatieve financiële gevolgen heeft. In het scenario 'natuurinclusief' in Beldman et al. (2020) lijken de financiële gevolgen nog het meest mee te vallen. In Dijkshoorn et al. (2024) valt het inkomen in een aantal scenario's juist hoger uit, ten minste als vergeleken wordt met de referentie zonder derogatie: op zich is dat realistisch omdat de derogatie met ingang van 2026 er niet meer is. In veel situaties/scenario's is echter geen rekening gehouden met het verlies van derogatie en de mest hoeft niet in alle situaties/scenario's per se op het eigen bedrijf te worden geplaatst. In het scenario natuurinclusief in Beldman et al. (2020) is er ook rekening gehouden met een compensatie van onder andere 2-4 cent per kg melk. Bij 10.000 kg melk is dat 200-400 euro per hectare.

---

3 Scenario's

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vier verschillende scenario's die in deze quickscan worden bekeken om een eerste indruk te krijgen van de bedrijfseconomische gevolgen van een graslandnorm voor melkveebedrijven. De graslandnorm wordt uitgedrukt in hectare (ha) grasland per grootvee-eenheid (GVE) melkvee. Per scenario worden vijf verschillende niveaus van de graslandnorm doorgerekend, namelijk 0,15 - 0,2 - 0,25 - 0,3 - 0,35 - 0,4 ha grasland per GVE melkvee. In totaal zijn er dan 24 verschillende variaties berekend. Dit hoofdstuk begint met een korte beschrijving van de scenario's (3.1). Aansluitend wordt ingegaan op de gehanteerde uitgangspunten en de gebruikte methode.

3.1 Beschrijving vier scenario's

In de gekozen scenario's heeft de melkveehouder, indien hij in de Ausgangssituatie niet voldoet aan de gestelde norm, de keuze uit drie maatregelen om de norm te halen:

- bouwland omzetten naar grasland
- minder koeien: krimp van de veestapel op het bedrijf
- meer grond: bijpachten van grasland.

De graslandnorm wordt uitgedrukt in ha grasland per GVE melkvee. In overleg met de opdrachtgever zijn berekeningen doorgevoerd voor een graslandnorm oplopend van 0,15 tot 0,40 ha grasland/GVE melkvee, in stapjes van 0,05 ha grasland/GVE melkvee: 0,15 - 0,20 - 0,25 - 0,30 - 0,35 - 0,40. De bedrijfseconomische gevolgen van de graslandnorm worden in de scenario's weergegeven als verandering van het inkomen per 100 kg melk. Met uitdrukken per kg melk wordt de invloed van schaaffecten op bedrijfseconomische resultaten aanzienlijk beperkt. Bij uitdrukken per bedrijf, en ook enigszins bij uitdrukken per onbetaalde arbeidsjaareenheid (oaje), zijn er wel schaaffecten. *De resultaten worden weergegeven als gemiddelden van minimaal 10 waarnemingen. Voor de individuele waarnemingen binnen het aantal van minimaal 10 kunnen de bedrijfseconomische effecten groter of kleiner zijn dan dat gemiddelde.*

In de vier scenario's worden de effecten van de drie maatregelen zowel apart als ook gecombineerd bekeken. De vier scenario's zijn hieronder beschreven en ook weergegeven in figuur 3.1.

1. Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog is, dan ook krimp veestapel.

In scenario 1 wordt in eerste instantie gekeken hoeveel bouwland er op het bedrijf beschikbaar is dat naar grasland kan worden omgezet om aan de gestelde graslandnorm te kunnen voldoen. Als de totale oppervlakte beschikbaar bouwland is omgezet naar grasland en het bedrijf nog steeds niet aan de graslandnorm kan voldoen, wordt er ook nog ingezet op een krimp van de veestapel totdat aan de graslandnorm kan worden voldaan. Er wordt geen grasland bijgepacht.

2. Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting nog te hoog is, dan krimp veestapel

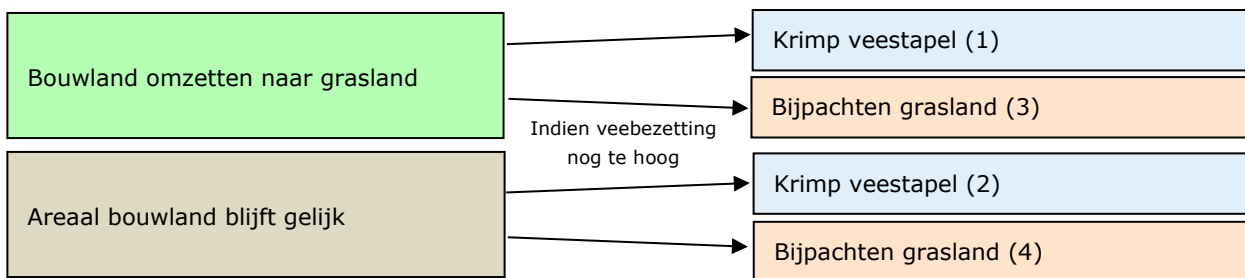
In scenario 2 blijven de arealen bouwland en grasland onveranderd. Er wordt dus geen bouwland omgezet naar grasland om aan de gestelde graslandnorm te voldoen. De graslandnorm kan alleen worden bereikt door een krimp van de veestapel. Er wordt geen grasland bijgepacht.

3. Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog is, niet voldoende, dan grasland bijpachten.

In scenario 3 wordt net als in scenario 1 gekeken hoeveel bouwland er beschikbaar is op het bedrijf dat naar grasland kan worden omgezet om aan de gestelde graslandnorm te kunnen voldoen. Als de totale oppervlakte beschikbaar bouwland is omgezet naar grasland en het bedrijf nog steeds niet aan de vooropgestelde graslandnorm kan voldoen, wordt grasland bijgepacht tot wel aan de graslandnorm is voldaan. De veestapel blijft in dit scenario gelijk.

4. Arealen bouwland blijft gelijk; indien veebezetting nog te hoog is, dan grasland bijpachten.

In scenario 4 blijven net als in scenario 2 de arealen bouwland en grasland onveranderd. Er wordt dus geen bouwland omgezet naar grasland om aan de gestelde graslandnorm te voldoen. De graslandnorm wordt alleen bereikt door grasland bij te pachten. De veestapel blijft onveranderd.

Figuur 3.1 Vier scenario's in deze quickscan, nummer van scenario tussen haakjes

3.2 Uitgangspunten

Om een indruk te krijgen van de bedrijfseconomische effecten van een graslandnorm op melkveebedrijven, is gekeken naar een aantal indicatoren. Deze indicatoren komen als resultaten uit de berekeningen van de scenario's. Het gaat om de volgende indicatoren met tussen haakjes de scenario's waarin die veranderingen worden meegenomen volgens de nummering in paragraaf 3.1:

- Verandering van het inkomen per 100 kg melk (1, 2, 3, 4)
- Percentage van bedrijven waarvan het inkomen verandert (1, 2, 3, 4)
- Percentage krimp van de veestapel (1, 2)
- Percentage van bedrijven met krimp van de veestapel (1, 2)
- Verandering van het aantal melkkoeien (1, 2)
- Percentage uitbreiding areaal (3, 4)
- Percentage van bedrijven met uitbreiding areaal (3, 4)
- Verandering van het areaal (3, 4).

Hieronder worden de data en uitgangspunten beschreven die voor de berekeningen van de scenario's zijn gebruikt.

Data

De data voor de berekeningen in de scenario's komen uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Social & Economic Research. Het Bedrijveninformatienet is een netwerk van circa 1.500 land- en tuinbouwbedrijven, 100 visserijbedrijven en 150 bosbouwbedrijven die samen een representatieve steekproef van de Nederlandse agrarische sector, visserij en bosbouw vormen. Er is gekeken naar melkveebedrijven waarvan de volledige boekhouding wordt bijgehouden en die een wegingsfactor hebben voor het FADN (Farm Accountancy Data Network voor lidstaten van de Europese Unie). In de scenario's zijn gegevens van 2021 per provincie gebruikt, mits er minimaal 10 waarnemingen per provincie zijn (geaggregeerde gegevens uit het Bedrijveninformatienet mogen worden gepubliceerd als er minimaal

10 waarnemingen aan ten grondslag liggen). Op provinciaal niveau zijn de data minder zeker dan op nationaal niveau omdat de steekproef alleen wordt getrokken op basis van omvang (via Standaardopbrengst) en bedrijfstype, en niet op basis van provincie. In totaal doen 294 melkveebedrijven uit het Bedrijveninformatienet mee in deze analyse. Tabel 3.1 toont de aantallen bedrijven per provincie.

Tabel 3.1 Aantallen bedrijven uit het Bedrijveninformatienet die zijn meegenomen in deze analyse

	Aantal melkveebedrijven
Groningen	27
Friesland	48
Drenthe	28
Overijssel	51
Gelderland	39
Noord-Holland	11
Zuid-Holland	18
Noord-Brabant	42
Limburg	16
Nederland	294

Er zijn geen resultaten voor de provincies Utrecht, Zeeland en Flevoland in verband met onvoldoende waarnemingen (minder dan 10).

De berekeningen houden rekening met de volgende variabelen:

- **Areaal bouwland (ha)**
- **Areaal grasland (ha)**
- **Aantal melkkoeien (GVE)**
  - Melkkoe = 1 GVE
  - Jongvee 0-1 jaar = 0,23 GVE/dier
  - Jongvee >1 jaar = 0,53 GVE/dier

Deze omrekenfactoren zijn ook gebruikt in 2017 bij berekeningen aangaande het Fosfaatreductieplan en ze worden ook gebruikt in de rekentool Kringloopwijzer
- **Veebezetting (ha grasland/GVE)**
  - 0,15 - 0,2 - 0,25 - 0,3 - 0,35 - 0,4
- **Inkomen uit bedrijf**
  - Inkomen uit bedrijf wordt weergegeven in euro per 100 kg melk.

Aannames

Hieronder worden de aannames beschreven waarvan in de basis wordt uitgegaan van de situatie met derogatie. Tevens worden de variaties in aannames met betrekking tot mestafzetprijzen en pachtprizen voor de situatie zonder derogatie genoemd. In de situatie zonder derogatie wordt uitgegaan van een gebruiksnorm voor stikstof uit dierlijke mest van 170 kg N per ha.

Benadrukt wordt dat de onderstaande aannames een vereenvoudiging zijn van de complexe praktijk. In het kader van deze quick scan moet met deze vereenvoudiging volstaan worden. Dit is een duidelijke beperking van deze quick scan.

• Mestafzetprijzen

De mestafzetprijzen zijn voor de situatie met derogatie zoals die gold tot en met 2022 ingeschat per regio zoals die gedefinieerd zijn binnen het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid (LMM, Van Duijnen et al., 2023):

- Noordelijke, Centrale en Zuidwestelijke zeeklei en Duinen en Wadden: 5 euro per ton
- Oostelijk, Centraal en Zuidelijk zandgebied: 15 euro per ton
- Overige gebieden: 10 euro per ton
- Van elk Informatienet-bedrijf is bekend in welke regio het is gelegen.

Variatie situatie zonder derogatie

Gezien de recente ontwikkelingen op de mestmarkt is de mestafzetprijs in de situatie zonder derogatie op 30 euro per ton gezet.

• Pachtprijzen

Bij een groei van het areaal wordt gerekend met een pachtprijs van 1.500 euro per ha per jaar (expert judgement). Uitgangspunt voor de pachtprijs is een gemiddelde grondprijs van 63.229 euro per ha. Dat houdt in dat de pachtprijs 2,37% van de grondprijs is. Per provincie varieert de pachtprijs met de gemiddelde grondprijs per provincie. In de situatie zonder derogatie is de pachtprijs 20% hoger. In deze quickscan is ervoor gekozen om de verschillende varianten door te rekenen op basis van pachtprijzen en op basis van prijzen voor de koop van landbouwgrond. Er wordt verondersteld dat de pachtprijs ongeveer in dezelfde orde van grootte ligt als de rentekosten voor een aflossingsvrije lening voor de koop van landbouwgrond. Als ook aflossing mee zou worden genomen zodat de grond uiteindelijk eigendom wordt, zouden de uitgaven voor de koop van landbouwgrond hoger uitvallen en zou de ondernemer nog eerder in liquiditeitsproblemen kunnen komen. Dit speelt bij pacht geen rol.

Variatie situatie zonder derogatie

In de situatie zonder derogatie wordt de pachtprijs met 20% verhoogd naar gemiddeld 1.800 euro per ha per jaar.

• Stikstofexcretie

De stikstofexcretie per koe is afhankelijk van de melkgift per koe en het ureumgehalte in de melk zoals geregistreerd in het Bedrijveninformatienet. De omrekening van melkgift per koe en ureumgehalte in de melk naar de stikstofproductie per koe vindt plaats via mesttabel 6 van RVO die van toepassing is voor 2021. Voor jongvee wordt mesttabel 4 van RVO gevolgd die van toepassing is voor 2021.

• Ruwvoeraankoop/-verkoop

Voor ruwvoeraankopen wordt 0,20 euro per kg droge stof gerekend. Bij de verkoop van ruwvoer wordt gerekend met 0,10 euro per kg ds. Momenteel, in 2024, zijn deze prijzen wat hoger maar omdat enige krimp van de melkveestapel en/of enige uitbreiding van het areaal voor melkvee zal plaatsvinden, zal de vraag naar ruwvoer wat afnemen.

• Loonwerk

In het geval van uitbreiding van het areaal zijn extra veldwerkzaamheden nodig. Deze worden als loonwerk gerekend, volgens de tarieven van de KWIN-tabellen (2022-2023). Dan hoeft geen verandering in arbeid en in (gebruik van) het machinepark te worden verrekend. De volgende posten worden mee genomen:

- Bemesten: 55 ton x 5 euro/ton → 275 euro
- Maaien (5 sneden): 5 x 45 euro per ha → 225 euro
- Oogsten/conserveren (5 sneden): 5 x 230 euro per hectare → 1.150 euro

Het totaal volgens KWIN-tarieven komt op 1.650 euro per hectare. In de praktijk liggen loonwerkstarieven 20-25% lager dan in KWIN. Daarom is in deze quickscan een bedrag van 1.300 euro per hectare aangehouden.

• Andere opbrengsten en kosten

- Melkgeld, omzet en aanwas, aankoop voer (behalve ruwvoer, zie 'ruwvoeraankoop/-verkoop') en kosten voor diergezondheid, veeverbetering en strooisel veranderen met het percentage verandering in aantal melkkoeien.

- o Kosten voor kunstmest, zaaizaad en gewasbescherming veranderen met het percentage verandering in het areaal.
- o Hiervoor niet genoemde opbrengsten en kosten blijven ongewijzigd.

Samenvatting variaties in aannames

Tabel 3.2 vat de verschillen van de situatie met derogatie (situatie 1) en de situatie zonder derogatie (situatie 2) samen.

Tabel 3.2 *Versillen tussen situatie met en zonder derogatie*

	Situatie 1	Situatie 2
Derogatie	Ja	Nee
Mestafzetprijs (euro/ton)	10	30
Pachtprijs (euro/ha/jaar)	1.500	1.800

3.3 Methode

De berekeningen ten behoeve van de vier scenario's zijn uitgevoerd in een daartoe opgezette spreadsheet in Excel. Daarin zijn de 294 melkveebedrijven (zie vorige paragraaf) doorgerekend. Veranderingen in de volgende posten worden meegenomen met tussen haakjes de scenario's waarin die veranderingen worden meegenomen volgens de nummering in paragraaf 3.1:

- Melkopbrengsten (1, 2)
- Omzet en aanwas (1, 2)
- Betalingsrechten en subsidies (3, 4)
- Aankoop/verkoop ruwvoer (1, 2, 3, 4)
- Aankoop krachtvoer, natte bijproducten, melkpoeder, mineralen (1, 2)
- Kosten voor diergezondheid, veeverbetering, strooisel en andere diergebonden kosten (1, 2)
- Aankoop kunstmest, zaaizaad en gewasbeschermingsmiddelen (1, 3, 4: bij scenario 1 verandert het areaal niet maar bij een aantal bedrijven wel de verhouding bouwland/grasland; bij scenario 3 vindt andere verhouding bouwland/grasland en/of uitbreiding areaal plaats op een aantal bedrijven)
- Kosten mestafzet/opbrengsten (is mestaanvoer (1, 2, 3, 4))
- Loonwerk (3, 4)
- Pacht (3, 4).

Beperkingen

In deze quickscan zijn eenvoudige berekeningen doorgevoerd die bedoeld zijn om een eerste indruk te krijgen van de mogelijke economische impact van een graslandnorm. Dit betekent dat in de berekeningen een aantal zaken niet is meegenomen, zoals:

- *vrijvallende arbeid bij krimp van de veestapel*
Het is moeilijk te bepalen of die arbeid elders is in te zetten vanwege bijvoorbeeld melktijden
- *andere samenstelling van het krachtvoer en daarmee andere kosten bij inwisselen van snijmais voor grasland*
Dit zou een gedetailleerde berekening van veranderingen in het rantsoen inhouden, wat een quickscan zoals in deze studie te boven gaat
- *verstoring van de markt door krimpende veestapel*
Bij krimp wordt een kleiner of groter deel van de veestapel verkocht. Het is moeilijk om vast te stellen tegen welke prijzen dat zal zijn omdat meerdere bedrijven tegelijkertijd krimp zullen doorvoeren, wat tot een verstoring van de markt kan leiden.

Om rekening te kunnen houden met dergelijke effecten, zou een overkoepelend model moeten worden ingericht dat min of meer rekening houdt met de gehele sector. Dat valt buiten de scope van deze quickscan.

Investeringen die door een graslandnorm zouden kunnen ontstaan zijn met de aanpak in deze studie niet nodig omdat bij uitbreiding van het areaal gebruikgemaakt wordt van pacht en loonwerk. Bij krimp van de melkveestapel valt enige stalruimte vrij en wordt bijvoorbeeld een deel van het machinepark minder gebruikt

---

(werktuigen om te voeren). Wel zou er daarentegen wat meer gemaaid kunnen worden bij weidende bedrijven omdat er minder vee wordt geweid. Deze effecten bij krimp zijn niet meegenomen in deze studie.

Het in kaart brengen van sectorale effecten of zelfs sectoren overstijgende effecten zoals die zich bij het bijpachten van grond zullen voordoen, vergt nog meer inspanning. In het geval van bijpachten van grond zijn sectorale of sector-overstijgende effecten wel aan de orde omdat grond zeer schaars is. Kort gezegd: waar moet de bij te pachten grond vandaan komen? Het is een vraag of de gehanteerde pachtprizen deze schaarste goed weergeven.

Ook is het aannemelijk dat melkveehouders een mix van de drie maatregelen die hier in de scenario's aan de orde komen, kiezen. Om aan een gestelde graslandnorm te voldoen zal een deel van het bouwland omgezet worden in grasland, zal er wat grond bijgepacht worden en zullen er enkele koeien weg gedaan worden. Dergelijke optimalisaties vallen echter buiten de scope van een quickscan. Daarvoor is inzet van een optimalisatieprogramma zoals Farmdyn nodig of een aantal simulaties per bedrijf met een simulatieprogramma zoals BBPR/Dairywise.

Net zoals ten aanzien van de aannames in de vorige paragraaf wordt ten aanzien van de methode benadrukt dat het én, conform het quickscan-karakter van het onderzoek, een eenvoudige rekenmethode betreft én dat de methode partieel is: het is geen integrale, alle bedrijfsaspecten bevattende rekengang. Er wordt alleen gekeken naar effecten op bedrijfsniveau, keteneffecten blijven buiten beschouwing.

4 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de vier scenario's in de basissituatie en met de variatie van de aannames in de gevoeligheidsanalyse gepresenteerd. Hieronder volgen nogmaals de vier scenario's:

1. *Bouwland omzetten gaat naar grasland (indien nodig); indien veebezetting niet voldoende is, dan krimp veestapel.*
2. *Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting nog te hoog is, krimp veestapel.*
3. *Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog is, niet voldoende, dan grasland bijpachten.*
4. *Areaal bouwland blijft gelijk; indien veebezetting nog te hoog is, dan grasland bijpachten.*

De resultaten van de situatie met en zonder derogatie worden als volgt gepresenteerd. Per scenario en per graslandnorm is er een tabel met resultaten per provincie en voor heel Nederland. Het inkomenseffect wordt alleen toegerekend naar die bedrijven waarbij een aanpassing van de bedrijfssituatie door invoering van een graslandnorm noodzakelijk is. Er zijn geen resultaten voor de provincies Utrecht, Zeeland en Flevoland in verband met onvoldoende waarnemingen. In de hoofdtekst (dit hoofdstuk) is alleen een samenvattende tabel voor heel Nederland opgenomen. Tabellen met de resultaten per provincie zijn opgenomen in bijlage 1.

Gemiddelde effect alle bedrijven

Naast de resultaten waarbij alleen rekening is gehouden met de bedrijven die maatregelen moeten nemen, zijn er ook nog berekeningen gemaakt waarbij de inkomenseffecten worden verdeeld over alle bedrijven, dus ook over die bedrijven waarbij geen aanpassingen van de bedrijfssituatie noodzakelijk zijn. Het gaat hierbij om het gemiddelde inkomenseffect over alle bedrijven, ongeacht of bedrijven wel of geen maatregelen moeten nemen. Het inkomenseffect wordt hierbij als het ware verdund. Zowel de samenvattende tabel als ook de resultaten per provincie bij deze berekeningen zijn te vinden in bijlage 3. In de hoofdtekst wordt hieraan verder geen aandacht geschonken. Als men de gemiddelde resultaten (verdund effect) wil gebruiken, wordt verwezen naar bijlage 3.

Tabel 4.1 *Aantal bedrijven in de steekproef per provincie en Nederland totaal dat maatregelen moet nemen, bij oplopende graslandnorm 0,15 tot en met 0,4 ha/GVE*

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven dat maatregelen moet nemen (bij oplopende graslandnorm)					
		0,15	0,2	0,25	0,3	0,35	0,4
Groningen	27						
Friesland	48						17
Drenthe	28						14
Overijssel	51					17	31
Gelderland	39					13	26
Noord-Holland	11						
Zuid-Holland	18						
Noord-Brabant	42		16	20	27	31	33
Limburg	16						10
Nederland	294	12	22	33	52	103	157
Nederland: aantal gewogen bedrijven 2021	14.910	395	875	1348	2324	4879	7736
% van totaal		2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9

Tabel 4.1 toont de verdeling van de 294 melkveebedrijven die mee zijn genomen in de berekeningen van deze quickscan verdeeld over de provincies en het aantal bedrijven dat maatregelen moet nemen bij een graslandnorm, bij een oplopende graslandnorm. De genoemde aantallen in tabel 4.1 zijn hetzelfde in de situatie met en zonder derogatie. LET OP: Ook hier geldt de regel dat er pas resultaten mogen worden

gepresenteerd als er minimaal 10 waarnemingen beschikbaar zijn. Dat was niet het geval in de provincies Utrecht, Flevoland en Zeeland. Tabel 4.1 toont tevens een vertaling van de steekproef naar alle melkveebedrijven in Nederland, in 2021 waren dat er 14.910. Dat is het aantal gewogen bedrijven. (De gewogen percentages per graslandnorm kunnen iets afwijken dat de percentages per graslandnorm in de steekproef. Dit heeft te maken met wegingsfactoren).

4.1 Situatie met derogatie (situatie 1)

Tabel 4.2 en figuur 4.1 tonen de resultaten voor alleen die bedrijven die genoodzaakt zijn om maatregelen te moeten nemen door de invoering van een graslandnorm. De financiële effecten zijn het grootst in scenario 2, waarbij de arealen bouwland en grasland gelijk blijven en de graslandnorm moet worden gehaald door middel van krimp van de veestapel. Bij een bedrijf met een melkproductie van 1 miljoen kg melk per bedrijf gaat het om meer dan 30.000 euro per bedrijf.

Meer bedrijven moeten maatregelen nemen als graslandnorm strikter wordt

Tabel 4.2 laat zien dat naarmate de graslandnorm strikter wordt, het aantal bedrijven dat maatregelen moet nemen (bouwland naar grasland, krimp veestapel, uitbreiding areaal grasland) toeneemt. De tabel laat zowel het aantal steekproefbedrijven, als ook het aantal gewogen bedrijven (vertaling naar alle bedrijven in Nederland) zien. Bij graslandnormen lager dan 0,25 ha grasland per GVE melkvee hoeft minder dan 10% van de bedrijven maatregelen te nemen. Bij een graslandnorm van 0,4 ha grasland per GVE melkvee loopt het aandeel bedrijven dat maatregelen moet nemen op tot meer dan de helft.

Tabel 4.2 Samenvatting resultaten voor heel Nederland, rekening houdend met alleen bedrijven waarbij effect optreedt, 2021, basissituatie

Scenario/ Indicator	Graslandnorm (ha/GVE)					
	0,15	0,2	0,25	0,3	0,35	0,4
Scenario 1 met derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan ook krimp veestapel						
1- Aantal steekproefbedr. bouwland naar grasland	12	22	33	52	103	157
1- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,60	-1,02	-1,45	-1,63	-1,55	-1,75
1- Aantal steekproefbedrijven met krimp veestapel	0	6	11	23	47	94
1- Aantal gewogen bedrijven met krimp veestapel			417	925	2084	4528
1-% krimp veestapel			-20,1%	-18,6%	-17,1%	-17,1%
1- Verandering inkomen bedr. met krimp veestapel			-2,78	-2,52	-2,49	-2,53
Scenario 2 met derogatie: Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog dan krimp veestapel						
2- Aantal steekproefbedrijven met krimp veestapel	12	22	33	52	103	157
2- Aantal gewogen bedrijven met krimp veestapel	395	875	1348	2324	4879	7736
2- Verandering inkomen /100 kg melk	-2,69	-3,16	-3,67	-3,70	-3,15	-3,33
2-% krimp veestapel	-33,2%	-31,4%	-33,8%	-31,4%	-25,1%	-25,0%
Scenario 3 met derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan grasland bijpachten						
3- Aantal steekproefbedr. bouwland naar grasland	12	22	33	52	102	157
3- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,70	-0,79	-0,84	-0,88	-0,77	-0,76
3- Aantal steekproefbedrijven met uitbr. areaal	0	6	11	23	47	94
3- Aantal gewogen bedrijven met uitbr. areaal			417	925	2084	4528
3-% uitbreiding grasland			6,1%	6,8%	7,3%	8,4%
3- Verandering ink. bedr. met uitbreiding			-0,86	-0,78	-0,82	-0,82
Scenario 4 met derogatie: Areaal bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog, dan grasland bijpachten						
4- Aantal steekproefbedrijven met uitbr. areaal	12	22	33	52	103	157
4- Aantal gewogen bedrijven met uitbr. areaal	395	875	1348	2324	4879	7736
4- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,11	0,06	-0,08	-0,17	-0,20	-0,35
4-% uitbreiding	6,0%	7,6%	10,3%	11,5%	10,7%	12,1%

Groter inkomenseffect bij krimp veestapel

Figuur 4.1 maakt duidelijk dat krimp van de veestapel (scenario's 1 en 2) tot een grotere verandering van het inkomen leidt dan uitbreiding van het areaal grasland (scenario's 3 en 4). Bij een vergelijking tussen scenario 1 en scenario 2 wordt duidelijk dat het inkomenseffect van een krimp van de veestapel groter is met de restrictie dat bouwland niet omgezet wordt naar grasland (scenario 2, areaal grasland blijft gelijk). Dit is anders bij extensivering via uitbreiding van het areaal (scenario 3 en 4). Hierbij is het inkomenseffect juist kleiner met de restrictie van het areaal bouwland niet verandert. De extra hectares grasland leveren niet veel op omdat dit vaak tot ruwvoeroverschotten leidt die tegen een lage prijs (10 cent per kg droge stof) verkocht moeten worden.

Inkomenseffecten nemen niet altijd toe

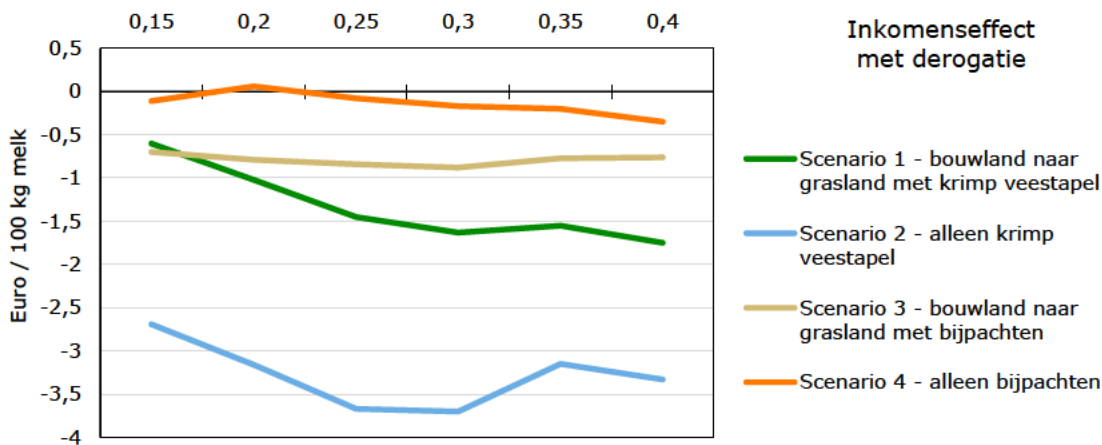
Figuur 4.2 maakt verder duidelijk dat de inkomenseffecten per 100 kg melk niet altijd toenemen naarmate de graslandnorm strikter wordt. Dat geldt met name voor scenario 2 (krimp veestapel, bij gelijkblijvend areaal grasland en bouwland) en in mindere mate voor scenario 1 (bouwland naar grasland en aanvullend krimp). Dit komt doordat het aantal bedrijven dat maatregelen moet nemen toeneemt als de graslandnorm strikter is: er komen dan bedrijven bij die relatief weinig hoeven te doen maar alleen een klein beetje. De scenario's met bijpachten areaal grasland laten een minder negatief effect op het inkomen zien dat de maatregel krimp veestapel.

Prijzen voer, pacht en loonwerk van belang bij uitbreiding areaal

De resultaten bij de scenario's met de maatregel uitbreiding areaal grasland (3 en 4) hangen af van onder andere de prijzen voor voer (minder aankoop en/of meer verkoop), pacht en mestafzet/mestaanvoer. Ook de mate waarin loonwerk ingeschakeld moet worden dan wel er nog ruimte is in eigen mechanisatie en arbeid, speelt een rol. In de huidige scenario's is aangenomen dat de extra hectares in loonwerk bewerkt worden, behalve kunstmest strooien, schudden en wiersen.

Verlies aan melkgeld grootste factor bij krimp veestapel

Bij de scenario's met de maatregel krimp van de veestapel spelen ook de prijzen van voer en mestafzet/mestaanvoer een rol in de mate waarop er een inkomenseffect plaatsvindt. Het verlies aan melkgeld is echter duidelijk de grootste factor die de inkomensverschillen beïnvloedt.

Figuur 4.1 Inkomenseffect op bedrijven die maatregelen moeten nemen door een graslandnorm in euro per 100 kg melk bij oplopende graslandnorm (ha/GVE), situatie met derogatie.

Inkomenseffecten per provincie

In nogal wat gevallen in de tabellen per provincie in bijlage 1 zijn er cellen leeg omdat er minder dan 10 bedrijven beschikbaar zijn. Daarnaast zijn de resultaten per provincie met meer onzekerheid omgeven dan die op nationaal niveau omdat de steekproef voor het Bedrijveninformatienet niet is gestratificeerd naar regio of provincie maar alleen naar omvang in aantal eenheden StandaardOpbrengst (SO) en naar bedrijfstype (volgens de NSO-typing).

De tabellen in bijlage 1 tonen aan dat er vooral effecten zijn in de provincie Noord-Brabant, op afstand gevolgd door de provincies Limburg, Overijssel, Gelderland, Drenthe en Friesland.

4.2 Situatie zonder derogatie (situatie 2)

In tabel 4.3 en figuur 4.2 beschrijft deze paragraaf de resultaten van de situatie zonder derogatie met een gebruiksnorm voor stikstof uit dierlijke mest van 170 kg N per ha. Ook gelden voor onderstaande resultaten hogere mestafzetprijzen, gemiddelde 30 euro per ton, en 20% hogere pachtprizen, gemiddeld 1.800 euro per ha per jaar.

Inkomenseffect kleiner bij situatie zonder derogatie

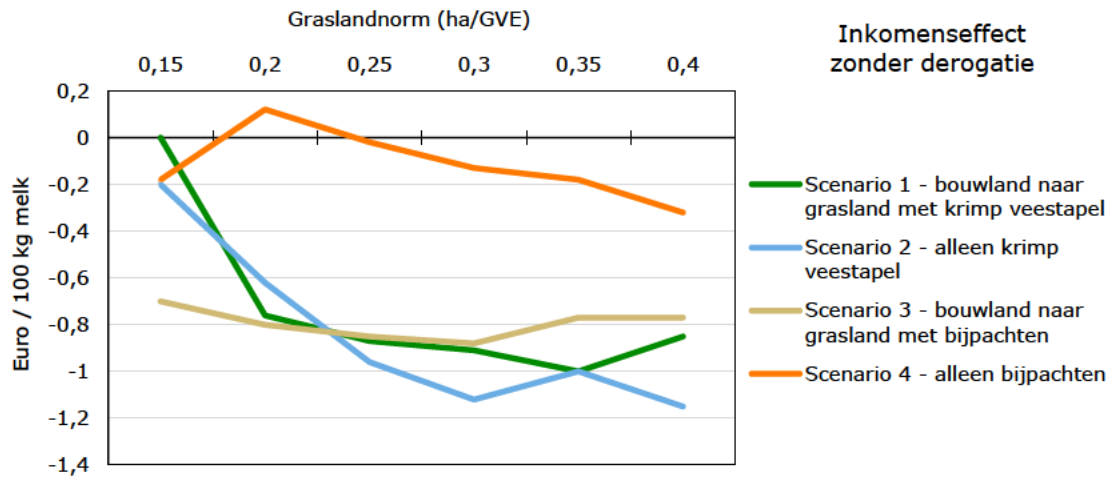
De resultaten laten zien dat de inkomenseffecten in de situatie zonder derogatie kleiner uitvallen dan in de situatie met derogatie. Waar het inkomensverlies in de situatie met derogatie afhankelijk van het scenario en graslandnorm op kan lopen tot 30.000 euro (bij een bedrijf met circa 100 koeien en een melkproductie van 1 miljoen kg melk), is het inkomensverlies in de situatie zonder derogatie en andere aannames rond mestafzet- en pachtprizen maximaal ruim 10.000 euro (bij een bedrijf met circa 100 koeien en een melkproductie van 1 miljoen kg melk). Dat is tweede derde minder dan in de basissituatie. De belangrijkste reden hiervoor is de hogere mestafzetprijs. De krimp van de veestapel is minder kostbaar (=zorgt voor minder inkomensverlies) omdat er tegelijkertijd ook minder mest hoeft te worden afgezet. Hierdoor worden dan weer kosten bespaard.

Tabel 4.3 Samenvatting resultaten voor heel Nederland voor bedrijven die maatregelen moeten nemen door een graslandnorm, 2021, situatie zonder derogatie

Scenario/ Indicator	Graslandnorm (ha/GVE)					
	0,15	0,2	0,25	0,3	0,35	0,4
Scenario 1 zonder derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan ook krimp veestapel						
1- Aantal steekproefbedr. bouwland naar grasland	12	22	33	52	103	157
1- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,60	-0,76	-0,87	-0,91	-1,0	-0,85
1- Aantal steekproefbedrijven met krimp veestapel	0	6	11	23	47	94
1- Aantal gewogen bedrijven met krimp veestapel			417	925	2084	4528
1-% krimp veestapel			-20,1%	-18,6%	-17,1%	-17,1%
1- Verandering inkomen bedr. met krimp			-1,16	-1,04	-1,07	-1,07
Scenario 2 zonder derogatie: Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog dan krimp veestapel						
2- Aantal steekproefbedrijven met krimp veestapel	12	22	33	52	103	157
2- Aantal gewogen bedrijven met krimp veestapel	395	875	1348	2324	4879	7736
2- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,20	-0,62	-0,96	-1,12	-1,00	-1,15
2-% krimp veestapel	-33,2%	-31,4%	-33,8%	-31,4%	-25,1%	-25,0%
Scenario 3 zonder derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan grasland bijpachten						
3- Aantal steekproefbedr. bouwland naar grasland	12	22	33	52	102	157
3- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,70	-0,80	-0,85	-0,88	-0,77	-0,77
3- Aantal steekproefbedrijven met uitbr. areaal	0	6	11	23	47	94
3- Aantal gewogen bedrijven met uitbr. areaal			417	925	2084	4528
3-% uitbreiding grasland		2,4%	6,1%	6,8%	7,3%	8,4%
3- Verandering ink. bedr. met uitbreiding		-0,87	-0,87	-0,78	-0,82	-0,83
Scenario 4 zonder derogatie: Areaal bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog, dan grasland bijpachten						
4- Aantal steekproefbedrijven met uitbr. areaal	12	22	33	52	103	157
4- Aantal gewogen bedrijven met uitbr. areaal	395	875	1348	2324	4879	7736
4- Verandering inkomen /100 kg melk	-0,18	0,12	-0,02	-0,13	-0,18	-0,32
4-% uitbreiding grasland	6,0%	7,6%	10,3%	11,5%	10,7%	12,1%

Verschillen minder groot

Figuur 4.2 maakt duidelijk dat de verschillen in het inkomenseffect tussen de scenario's 1, 2, 3 en 4 in de situatie zonder derogatie kleiner zijn dan in de situatie met derogatie. Ook valt op dat het inkomenseffect niet per se groter wordt als de graslandnorm verder oploopt (met uitzondering van scenario 4). Voor een bedrijf met circa 100 koeien en een melkproductie van 1 miljoen kg melk ligt het inkomenseffect bij scenario 1 (bouwland naar grasland met krimp), 2 (alleen krimp) en 3 (bouwland naar grasland en bijpachten) op rond de 10.000 euro per jaar. Bij scenario 4 (alleen bijpachten) loopt het inkomenseffect met oplopende graslandnorm tot maximaal 3.000 euro per jaar. Met name bij een graslandnorm onder de 0,25 ha per GVE kan er een positief inkomenseffect ontstaan omdat er meer eigen grond beschikbaar is voor mest en er dus bespaard kan worden op mestafzetkosten. Per provincie treden weer de grootste effecten op in Noord-Brabant zoals in bijlage 2 is te zien.

Figuur 4.2 Inkomenseffect op bedrijven die maatregelen moeten nemen door een graslandnorm in euro per 100 kg melk bij oplopende graslandnorm (ha/GVE), situatie zonder derogatie

---

5 Discussie en conclusie

5.1 Discussie

De insteek van dit project was het uitvoeren van een quickscan om een idee te krijgen van mogelijke effecten van een graslandnorm op het inkomen van melkveebedrijven. Het gaat om een project van geringe omvang waarin de werkelijkheid heel gesimplificeerd is weergegeven. Hoewel er twee situaties met elkaar zijn vergeleken waarbij aannames rond mestafzetprijzen, gebruiksnormen dierlijke mest (wel en geen derogatie) en de pachtprijs variëren, is aan te nemen dat kleine (of grotere) variaties in de andere uitgangspunten tot andere resultaten kunnen leiden.

Deze quickscan is opgezet met vooraf gedefinieerde scenario's, waarbij extensivering plaatsvindt of via een krimp van de veestapel of via uitbreiding van het areaal. In een optimalisatie kiest een melkveehouder waarschijnlijk eerder voor een mix van maatregelen. Hij zal mogelijk een switch bouwland naar grasland combineren met wat krimp van de veestapel als ook met wat uitbreiding van het areaal. Dat zal per situatie en per melkveehouder verschillen. Daardoor zullen de inkomensverliezen kleiner worden. Het is echter moeilijk aan te geven hoeveel kleiner dat precies zal zijn. Met de huidige beschikbare modellen kunnen slechts voor een tiental bedrijfssituaties preciezere berekeningen worden gemaakt.

Gezien de schaarste aan grond in Nederland, zal uitbreiding van het areaal niet meevallen. Daar komt bij dat een melkveehouder door de graslandnorm(en) minder kan verdienen aan een hectare grond omdat een voorgeschreven graslandnorm een extra beperking is in de keuzemogelijkheden van de melkveehouder en dat is nagenoeg nooit kosteloos. Terwijl de melkveehouderij bij uitbreiding van het areaal meer grond nodig heeft, kan de sector er minder voor betalen. Dat maakt het extra moeilijk om areaal erbij te verwerven.

Een aantal melkveebedrijven voert wellicht een kleinere of grotere krimp van de veestapel door, al zijn veehouders daar niet snel toe geneigd (zie Dijkshoorn et al., 2024). Andere melkveebedrijven zullen, zeker als de graslandnorm richting 0,4 ha grasland per GVE melkvee beweegt, die dieren niet kunnen overnemen. Het aanbod van mest van melkveebedrijven daalt dan, waardoor mestafzetprijzen in alle veehouderijsectoren zullen dalen.

5.2 Conclusie

In deze studie zijn voor twee situaties met verschillende aannames rond gebruiksnorm dierlijke mest (wel of geen derogatie), mestafzet- en pachtprizen scenario's gedraaid waarbij rekening wordt gehouden met vier verschillende maatregelpakketten (bouwland naar grasland, krimp veestapel en bijpachten grasland) en zes niveaus van de graslandnorm (0,15 tot en met 0,40 ha/GVE). Bij de invoering van een graslandnorm moeten niet altijd alle bedrijven direct maatregelen nemen om aan de norm te kunnen voldoen. Er treedt dus niet bij alle bedrijven direct een inkomenseffect op. De resultaten in de hoofdtekst tonen de financiële gevolgen voor bedrijven die genooddakt zijn om maatregelen te nemen na de invoering van een graslandnorm. Op basis van de berekeningen in deze studie kunnen de volgende conclusies getrokken worden:

- Met oplopende graslandnorm moeten meer bedrijven maatregelen nemen. Vanaf een graslandnorm van 0,25 ha/GVE moet meer dan 10% van de bedrijven maatregelen nemen, bij een norm van 0,4 ha/GVE is dat meer dan de helft van de bedrijven. Dit geldt zowel voor de situatie met derogatie en zonder derogatie, waarbij in de laatste situatie ook uit is gegaan van hogere mestafzetprijzen en hogere pachtprizen.
- Het inkomenseffect is voor alle scenario's in de situatie met derogatie groter dan in de situatie zonder derogatie (en hogere mestafzet- en pachtprizen). Dat betekent dat de financiële gevolgen van een graslandnorm in een situatie met hoge mestafzetprijzen, geen derogatie en hogere pachtprizen kleiner zijn dan in de situatie waar derogatie nog mogelijk is was en waarin mestafzet- en pachtprizen lager zijn. In de situatie met derogatie kan het inkomenseffect bij de hoogste doorgerekende graslandnorm

---

(0,4 ha/GVE) afhankelijk van het scenario oplopen tot 3-3,5 euro per 100 kg melk per jaar, terwijl dat in de situatie zonder derogatie en hogere prijzen voor pacht en mestafzet bij 1-1,2 euro per 100 kg melk per jaar ligt. Voor een bedrijf met circa 100 koeien en een melkproductie van 1 miljoen kg melk, is dat 30.000-35.000 respectievelijk 10.000-12.000 euro per jaar. Door de hogere mestafzetprijzen wordt een krimp van de veestapel minder duur omdat hierdoor bespaard wordt op mestafzetkosten. Ook door bijpachten van grond kan hierop worden bespaard.

- In de situatie met derogatie zijn de scenario's met krimp van de veestapel duidelijk de meest dure variant in vergelijking met bijpachten van grond. In de situatie zonder derogatie en hogere prijzen voor mestafzet en pacht zijn de verschillen veel kleiner. Door de veranderde prijsverhoudingen komt krimp eerder in beeld omdat bespaard kan worden op mestafzetkosten. In de situatie met derogatie is het daarentegen gunstiger om grond bij te pachten omdat er door de dan hogere gebruiksnorm dierlijke mest meer mest op aangewend kan worden.
- Op basis van de berekeningen in deze quickscan kan worden geconcludeerd dat extensivering via een krimp van de veestapel doorgaans tot meer inkomensverlies leidt dan de uitbreiding van het areaal grasland. Extensivering via bijpachten van grond bij gelijkblijvend areaal bouwland heeft het minste inkomensverlies tot gevolg. Als er geen bouwland omgezet wordt naar grasland, moet er verhoudingsgewijs meer graslandareaal worden bijgepacht, waardoor er meer eigen grond beschikbaar komt voor mest en er meer bespaard kan worden op mestafzetkosten. Het wel of niet meenemen van derogatie en daarmee de mestafzetprijzen spelen een belangrijke rol bij het tot stand komen van de resultaten.
- Omdat resultaten alleen weergegeven kunnen worden voor groepen van minimaal 10 waarnemingen, geven de resultaten in deze quickscan gemiddelden weer. Voor individuele bedrijven binnen een groep kunnen dus grotere of kleinere inkomenseffecten optreden dan het gemiddelde van die groep aangeeft.
- *In nogal wat gevallen in de tabellen per provincie in bijlagen 1 en 2 zijn er cellen leeg omdat er minder dan 10 bedrijven beschikbaar zijn. Daarnaast zijn de resultaten per provincie met meer onzekerheid omgeven dan die op nationaal niveau omdat de steekproef voor het BedrijveninformatieNet niet is gestratificeerd naar regio of provincie maar alleen naar omvang in aantal eenheden Standaardopbrengst (SO) en naar bedrijfstype (volgens de NSO-typering).*

In de tabellen in bijlagen 1 en 2 is te zien dat er vooral effecten zijn in de provincie Noord-Brabant, op afstand gevolgd door de provincies Limburg, Overijssel, Gelderland, Drenthe en Friesland. Voor de provincies Utrecht, Flevoland en Zeeland kunnen er in verband met te weinig waarnemingen geen resultaten worden weergegeven.

Disclaimer

Deze quickscan is geschikt om inzicht te krijgen in de factoren die van invloed zijn op de beweegredenen van landbouwers om al dan niet te kiezen voor een bepaalde maatregel om te kunnen voldoen aan een gestelde graslandnorm. Daarnaast wordt inzicht gegeven in de bedrijfseconomische effecten van een graslandnorm binnen het kader van de gemaakte aannames en beperkingen. Op zichzelf staand is deze quickscan niet geschikt voor het maken van beleidsbeslissingen over het invoeren van een graslandnorm, omdat deze quickscan geen rekening houdt met de economische effecten van ander beleid en er niet wordt gekeken naar sectorale en sectoroverstijgende effecten.

Bronnen en literatuur

- Beldman, A., J. Reijs, C. Daatselaar en G. Doornewaard (2020). *De Nederlandse melkveehouderij in 2030: verkenning van mogelijke ontwikkeling op basis van economische modellering*. Rapport 2020-090, Wageningen Economic Research.
- Daatselaar, C., A. Beldman, G. Doornewaard, M. de Haan en G. Hilhorst (2022). *Verkenning grondgebondenheid melkveebedrijven op basis van mestplaatsing op het eigen bedrijf*, Rapport 2022-029, Wageningen Economic Research.
- Dijkshoorn-Dekker, M., C. Daatselaar, R. Schrijver, K. de Jong, B. Smit, M. Manshanden, R. Pessers, Z. van Eldik en J. Westerink (2024). *Extensivering melkveehouderij en akkerbouw; Krimp in veestapel, groei in areaal of vermindering bouwplanintensiteit*. Rapport 2024-042, Wageningen Economic Research.
- Hout, M. van den, J. de Wilt, M. Bruinenberg, N. Hoekstra, P. Struyk, J. Pijlman en N. van Eekeren (2023). *Grasland maakt het verschil – Extra waarden -boven productie- in stikstofdiscussie en verder*. Louis Bolk Instituut.
- Jongeneel, R., M. van Asseldonk, C. Daatselaar, A. Greijdanus, J. Helming en L. Vissers (2024). *Uitwerking bedrijfstypen voor duurzame landbouw: melkveehouderij en akkerbouw*. Rapport 2024-001, Wageningen Economic Research.
- Koeijer, T. de, P.W. Blokland, C. Daatselaar, J. Helming, H. Luesink en L. Puister (2022). *Op weg naar grondgebonden rundveehouderij: Verkenning van de beleidsopgave en de effecten van mogelijk toekomstig mestbeleid op areaalbehoefte en -beschikbaarheid, inkomens en continuïteitsperspectieven in de Nederlandse veehouderij*. Rapport 2022-061, Wageningen Economic Research.
- Polman, N., J. Woltjer en B. Vervelde (2023). *Uitwerking methodiek vergoeding beheermaatregel extensivering*. Policy Paper 2023-107, Wageningen Economic Research.

Bijlage 1 Resultaten per provincie (met derogatie)

Hieronder staan de resultaten van de 6 verschillende graslandnormen en 4 verschillende scenario's van de basissituatie per provincie. Het gaat hierbij om de resultaten voor bedrijven die genoodzaakt zijn om maatregelen te nemen om aan een graslandnorm te kunnen voldoen.

Scenario 1

Tabel B1.1 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 1 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-0,60	0		

Tabel B1.2 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 1 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	-1,05			
Limburg					
Nederland	22	-1,02	6		

Tabel B1.3 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 1 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	-1,82			
Limburg					
Nederland	33	-1,45	11	-20,1	-2,78

Tabel B1.4 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 1 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	-2,16	16	-23,2	-2,96
Limburg					
Nederland	52	-1,63	23	-18,6	-2,52

Tabel B1.5 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 1 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,78			
Gelderland	13	-0,64			
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-2,86	25	-23,7	-3,11
Limburg					
Nederland	103	-1,55	47	-17,1	-2,49

Tabel B1.6 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 1 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	-0,65			
Drenthe	14	-0,83			
Overijssel	31	-1,04	15	-11,0	-1,73
Gelderland	26	-0,85	10	-11,3	-1,83
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-3,65	28	-30,6	-3,86
Limburg	10	-2,76			
Nederland	157	-1,75	94	-17,1	-2,53

Scenario 2

Tabel B1.7 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 2 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-2,69	12	-33,2	-2,69

Tabel B1.8 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 2 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	-2,80	16	-17,2	-2,80
Limburg					
Nederland	22	-3,16	22	-31,4%	-3,16

Tabel B1.9 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 2 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	-3,73	20	-23,6	-3,73
Limburg					
Nederland	33	-3,67	33	-33,8	-3,67

Tabel B1.10 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 2 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	-4,00	27	-28,0	-4,00
Limburg					
Nederland	52	-3,70	52	-31,4	-3,70

Tabel B1.11 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 2 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-1,69	17	-7,1	-1,69
Gelderland	13	-1,67	13	-5,6	-1,67
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-4,79	31	-37,8	-4,79
Limburg					
Nederland	103	-3,15	103	-25,1	-3,15

Tabel B1.12 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 2 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	-1,57	17	-9,4	-1,57
Drenthe	14	-2,46	14	-9,2	-2,46
Overijssel	31	-2,19	31	-9,8	-2,19
Gelderland	26	-1,89	26	-9,5	-1,89
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-5,61	33	-43,5	-5,61
Limburg	10	-6,19	10	-35,8	-6,19
Nederland	157	-3,33	157	-25,0	-3,33

Scenario 3

Tabel B1.13 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 3 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-0,70	0		

Tabel B1.14 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 3 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	-0,72			
Limburg					
Nederland	22	-0,79	6		

Tabel B1.15 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 3 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	-0,83			
Limburg					
Nederland	33	-0,84	11	6,1	-0,86

Tabel B1.16 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 3 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	-0,88	16	8,5	-0,73
Limburg					
Nederland	52	-0,88	23	6,8	-0,78

Tabel B1.17 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 3 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,47			
Gelderland	13	-0,57			
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-0,91	25	10,1	-0,79
Limburg					
Nederland	102	-0,77	47	7,3	-0,82

Tabel B1.18 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 3 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	-0,35			
Drenthe	14	-0,80			
Overijssel	31	-0,64	15	5,4	-0,61
Gelderland	26	-0,58	10	5,8	-0,73
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-0,98	28	15,1	-0,79
Limburg	10	-1,97			
Nederland	157	-0,76	94	8,4	-0,82

Scenario 4

Tabel B1.19 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 4 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-0,11	12	6,0	-0,11

Tabel B1.20 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 4 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	0,16	16	7,3	0,16
Limburg					
Nederland	22	0,06	22	7,6	0,06

Tabel B1.21 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 4 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	0,13	20	11,5	0,13
Limburg					
Nederland	33	-0,08	33	10,3	-0,08

Tabel B1.22 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 4 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	0,12	27	13,9	0,12
Limburg					
Nederland	52	-0,17	52	11,5	-0,17

Tabel B1.23 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 4 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,03	17	5,4	-0,03
Gelderland	13	0,00	13	6,1	0,00
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-0,02	31	18,1	-0,02
Limburg					
Nederland	103	-0,20	103	10,7	-0,20

Tabel B1.24 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 4 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	0,10	17	6,5	0,10
Drenthe	14	-0,41	14	8,0	-0,41
Overijssel	31	-0,09	31	7,9	-0,09
Gelderland	26	-0,11	26	7,2	-0,11
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-0,31	33	23,1	-0,31
Limburg	10	-1,78	10	19,0	-1,78
Nederland	157	-0,35	157	12,1	-0,35

Bijlage 2 Resultaten per provincie (zonder derogatie)

Hieronder staan de resultaten van de 6 verschillende graslandnormen en 4 verschillende scenario's in de situatie zonder derogatie en met hogere mestafzetprijzen en pachtprizen. Het gaat om de effecten op bedrijven die genoodzaakt zijn tot het nemen van maatregelen om aan een graslandnorm te kunnen voldoen.

Scenario 1

Tabel B2.1 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 1 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-0,60	0		

Tabel B2.2 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 1 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	-0,71			
Limburg					
Nederland	22	-0,76	6		

Tabel B2.3 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 1 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	-0,94			
Limburg					
Nederland	33	-0,87	11	-20,1	-1,16

Tabel B2.4 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 1 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	-1,03	16	-23,2	-1,13
Limburg					
Nederland	52	-0,91	23	-18,6	-1,04

Tabel B2.5 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 1 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,48			
Gelderland	13	-0,47			
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-1,20	25	-23,7	-1,16
Limburg					
Nederland	103	-0,81	47	-17,1	-1,07

Tabel B2.6 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 1 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	-0,36			
Drenthe	14	-0,68			
Overijssel	31	-0,60	15	-11,0	-0,77
Gelderland	26	-0,51	10	-11,3	-0,90
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-1,41	28	-30,6	-1,30
Limburg	10	-1,52			
Nederland	157	-0,85	94	-17,1	-1,07

Scenario 2

Tabel B2.7 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 2 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-0,20	12	-33,2	-0,20

Tabel B2.8 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 2 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	-0,36	16	-17,2	-0,36
Limburg					
Nederland	22	-0,62	22	-31,4	-0,62

Tabel B2.9 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 2 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	-0,72	20	-23,6	-0,72
Limburg					
Nederland	33	-0,96	33	-33,8	-0,96

Tabel B2.10 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 2 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	-0,91	27	-28,0	-0,91
Limburg					
Nederland	52	-1,12	52	-31,4	-1,12

Tabel B2.11 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 2 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,61	17	-7,1	-0,61
Gelderland	13	-0,49	13	-5,6	-0,49
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-1,23	31	-37,8	-1,23
Limburg					
Nederland	103	-1,00	103	-25,1	-1,00

Tabel B2.12 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 2 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	-0,40	17	-9,4	-0,40
Drenthe	14	-1,04	14	-9,2	-1,04
Overijssel	31	-0,78	31	-9,8	-0,78
Gelderland	26	-0,59	26	-9,5	-0,59
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-1,58	33	-43,5	-1,58
Limburg	10	-2,41	10	-35,8	-2,41
Nederland	157	-1,15	157	-25,0	-1,15

Scenario 3

Tabel B2.13 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 3 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	-0,70	0		

Tabel B2.14 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 3 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	-0,72			
Limburg					
Nederland	22	-0,80	6		

Tabel B2.15 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 3 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	-0,84			
Limburg					
Nederland	33	-0,85	11	6,1	-0,87

Tabel B2.16 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 3 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	-0,88	16	8,5	-0,75
Limburg					
Nederland	52	-0,88	23	6,8	-0,78

Tabel B2.17 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 3 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,47			
Gelderland	13	-0,58			
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-0,93	25	10,1	-0,81
Limburg					
Nederland	102	-0,77	47	7,3	-0,82

Tabel B2.18 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 3 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	-0,33			
Drenthe	14	-0,80			
Overijssel	31	-0,64	15	5,4	-0,61
Gelderland	26	-0,59	10	5,8	-0,79
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-1,01	28	15,1	-0,84
Limburg	10	-1,91			
Nederland	157	-0,77	94	8,4	-0,83

Scenario 4

Tabel B2.19 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,15

Scenario 4 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant					
Limburg					
Nederland	12	0,18	12	6,0	

Tabel B2.20 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,2

Scenario 4 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	16	0,19	16	7,3	0,19
Limburg					
Nederland	22	0,12	22	7,6	0,12

Tabel B2.21 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,25

Scenario 4 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	20	0,17	20	11,5	0,17
Limburg					
Nederland	33	-0,02	33	10,3	-0,02

Tabel B2.22 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,3

Scenario 4 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel					
Gelderland					
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	27	0,15	27	13,9	0,15
Limburg					
Nederland	52	-0,13	52	11,5	-0,13

Tabel B2.23 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,35

Scenario 4 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland					
Drenthe					
Overijssel	17	-0,01	17	5,4	-0,01
Gelderland	13	-0,06	13	6,1	-0,06
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	31	-0,01	31	18,1	-0,01
Limburg					
Nederland	103	-0,18	103	10,7	-0,18

Tabel B2.24 Alleen bedrijven die maatregelen moeten nemen – Graslandnorm 0,4

Scenario 4 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal bedrijven grasland naar bouwland	Verandering inkomen/ 100 kg melk	Aantal bedrijven met krimp	% krimp	Verandering inkomen met krimp
Groningen					
Friesland	17	0,17	17	6,5	0,17
Drenthe	14	-0,35	14	8,0	-0,35
Overijssel	31	-0,07	31	7,9	-0,07
Gelderland	26	-0,16	26	7,2	-0,16
Noord-Holland					
Zuid-Holland					
Noord-Brabant	33	-0,30	33	23,1	-0,30
Limburg	10	-1,52	10	19,0	-1,52
Nederland	157	-0,32	157	12,1	-0,32

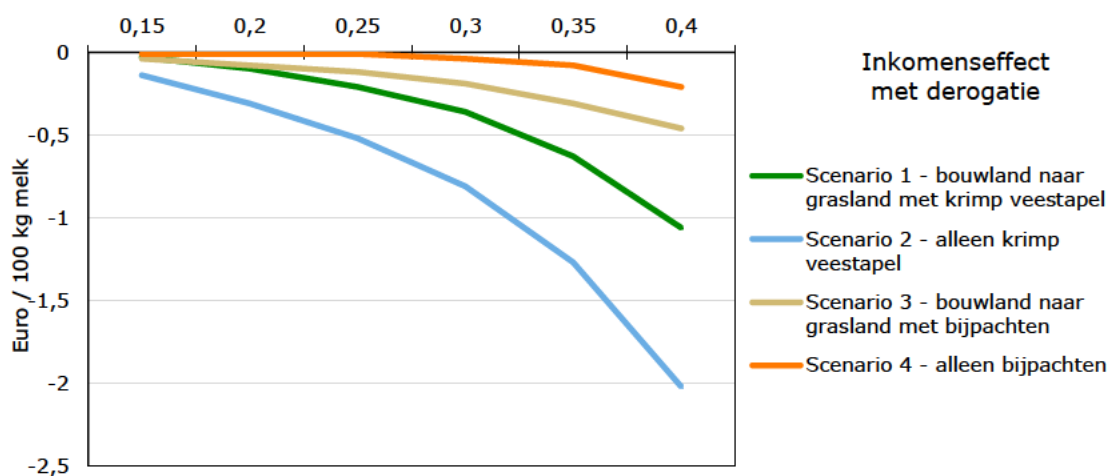
Bijlage 3 Verdeling effect over alle bedrijven

In deze bijlage zijn de resultaten opgenomen als het inkomenseffect wordt verdeeld over alle bedrijven in de steekproef en niet alleen over de bedrijven die genoodzaakt zijn om maatregelen te nemen. Het inkomenseffect wordt als het ware verdund omdat het wordt uitgesmeerd over meerdere bedrijven.

Tabel B3.1 en B3.2 en figuur B3.1 en B3.2 tonen de samenvatting van de resultaten op landelijk niveau. Aansluitend volgen de resultaten per provincie.

Tabel B3.1 Samenvatting resultaten voor heel Nederland, inkomenseffect uitgesmeerd over alle bedrijven, 2021, situatie met derogatie

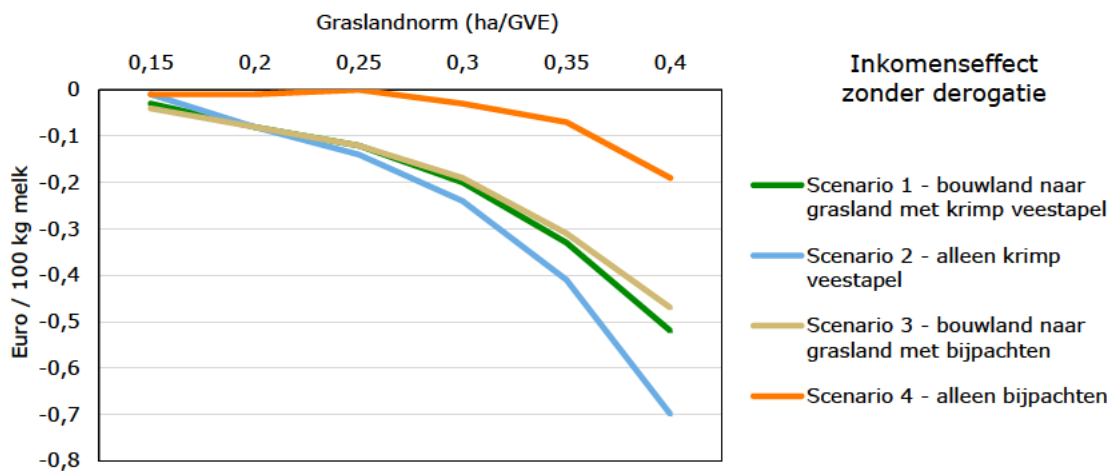
Scenario/ Indicator	Graslandnorm (ha/GVE)					
	0,15	0,2	0,25	0,3	0,35	0,4
Scenario 1 met derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan ook krimp veestapel						
1- Verandering inkomen E/100 kg melk	-0,03	-0,10	-0,21	-0,36	-0,63	-1,06
1- % bedrijven bouwland naar grasland	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
1- % krimp veestapel	0	-0,3	-0,9	-1,7	-3,3	-6,2
1- % bedrijven met krimp veestapel	0	1,6	2,8	6,2	14,0	30,4
Scenario 2 met derogatie: Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog dan krimp veestapel						
2- Verandering inkomen E/100 kg melk	-0,14	-0,31	-0,52	-0,81	-1,27	-2,02
2- % bedrijven met krimp veestapel	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
2- % krimp veestapel	-1,5	-2,8	-4,3	-6,3	-9,8	-14,9
Scenario 3 met derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan grasland bijpachten						
3- Verandering inkomen E/100 kg melk	-0,04	-0,08	-0,12	-0,19	-0,31	-0,46
3- % bedrijven bouwland naar grasland	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
3- % uitbreiding grasland	0	0,1	0,5	1,1	2,5	5,4
3- % bedrijven met uitbreiding areaal	0	1,6	2,8	6,2	14,0	30,4
Scenario 4 met derogatie: Areaal bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog, dan grasland bijpachten						
4- Verandering inkomen E/100 kg melk	-0,01	-0,01	-0,01	-0,04	-0,08	-0,21
4- % bedrijven met uitbreiding	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
4- % uitbreiding grasland	0,5	1,2	2,3	4,1	7,5	13,0

Figuur B3.1 Inkomenseffect uitgesmeerd over alle bedrijven, in euro per 100 kg melk bij oplopende graslandnorm (ha/GVE), situatie met derogatie

Tabel B3.2 Samenvatting resultaten voor heel Nederland, inkomenseffect uitgesmeerd over alle bedrijven (verdund inkomenseffect), 2021, situatie zonder derogatie

Scenario/ Indicator	Graslandnorm (ha/GVE)					
	0,15	0,2	0,25	0,3	0,35	0,4
Scenario 1 zonder derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan ook krimp veestapel						
1- Verandering inkomen/100 kg melk	-0,03	-0,08	-0,12	-0,20	-0,33	-0,52
1- % bedrijven bouwland naar grasland	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
1- % krimp veestapel	0	-0,3	-0,9	-1,7	-3,3	-6,2
1- % bedrijven met krimp veestapel	0	1,6	2,8	6,2	14,0	30,4
Scenario 2 zonder derogatie: Arealen bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog dan krimp veestapel						
2- Verandering inkomen/100 kg melk	-0,01	-0,08	-0,14	-0,24	-0,41	-0,70
2- % bedrijven met krimp veestapel	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
2- % krimp veestapel	-1,5	-2,8	-4,3	-6,3	-9,8	-14,9
Scenario 3 zonder derogatie: Bouwland omzetten naar grasland (indien nodig); indien veebezetting nog te hoog, dan grasland bijpachten						
3- Verandering inkomen/100 kg melk	-0,04	-0,08	-0,12	-0,19	-0,31	-0,47
3- % bedrijven bouwland naar grasland	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
3- % uitbreiding grasland	0	0,1	0,5	1,1	2,5	5,4
3- % bedrijven met uitbreiding areaal	0	1,6	2,8	6,2	14,0	30,4
Scenario 4 zonder derogatie: Areaal bouwland en grasland blijven gelijk; indien veebezetting te hoog, dan grasland bijpachten						
4- Verandering inkomen/100 kg melk	-0,01	-0,01	-0,00	-0,03	-0,07	-0,19
4- % bedrijven met uitbreiding areaal	2,6	5,9	9,0	15,6	32,7	51,9
4- % uitbreiding grasland	0,5	1,2	2,3	4,1	7,5	13,0

Figuur B3.2 Inkomenseffect uitgesmeerd over alle bedrijven, in euro per 100 kg melk bij oplopende graslandnorm (ha/GVE), situatie met derogatie

Samenvattend

Omdat het inkomenseffect bij deze berekeningen is uitgesmeerd over alle bedrijven, valt het lager uit dan bij de berekeningen in de hoofdstuktekst, waar het inkomenseffect alleen is toegerekend naar de bedrijven die genoodzaakt zijn om maatregelen te nemen. Bij het uitgesmeerde inkomenseffect is duidelijk te zien dat het inkomenseffect groter wordt (negatiever) met oplopende graslandnorm.

Resultaten per provincie (met en zonder derogatie)

Hieronder zijn de resultaten van de berekeningen met het over alle bedrijven uitgesmeerde inkomenseffect per provincie weergegeven. Per scenario en graslandnorm zijn de resultaat tabellen met en zonder derogatie achter elkaar opgenomen.

Scenario 1

Tabel B3.3 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 1 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,01	1,3	0,0	0,0	0	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,14	11,3	0,0	0,0	0	235.180
Limburg	16	-0,24	17,1	0,0	0,0	0	64.608
Nederland	294	-0,03	2,6	0,0	0,0	0	1.505.868

Tabel B3.4 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 1 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,01	1,3	0,0	0,0	0	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,14	11,3	0,0	0,0	0	235.180
Limburg	16	-0,24	17,1	0,0	0,0	0	64.608
Nederland	294	-0,03	2,6	0,0	0,0	0	1.505.868

Tabel B3.5 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,20

Scenario 1 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,03	2,5	0,0	0,0	0	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	-0,02	9,6	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,48	30,4	-1,7	11,0	-4.017	235.180
Limburg	16	-0,47	17,1	0,0	0,0	0	64.608
Nederland	294	-0,10	5,9	-0,3	1,6	-4.017	1.505.868

Tabel B3.6 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,20

Scenario 1 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,03	2,5	0,0	0,0	0	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	-0,02	9,6	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,32	30,4	-1,7	11,0	-4.017	235.180
Limburg	16	-0,47	17,1	0,0	0,0	0	64.608
Nederland	294	-0,08	5,9	-0,3	1,6	-4.017	1.505.868

Tabel B3.7 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 1 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,05	2,5	0,0	0,0	0	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	1,2	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	1,9	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	-0,02	0,6	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	-0,05	9,6	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	-0,01	3,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-1,01	41,3	-5,6	15,6	-13.275	235.180
Limburg	16	-0,76	32,7	-0,6	10,1	-398	64.608
Nederland	294	-0,21	9,0	-0,9	2,8	-13.673	1.505.868

Tabel B3.8 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 1 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,05	2,5	0,0	0,0	0	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	1,2	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	1,9	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	-0,02	0,6	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	-0,05	9,6	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	-0,01	3,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,52	41,3	-5,6	15,6	-13.275	235.180
Limburg	16	-0,71	32,7	-0,6	10,1	-398	64.608
Nederland	294	-0,12	9,0	-0,9	2,8	-13673	1.505.868

Tabel B3.9 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 1 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,10	2,5	-0,2	1,3	-321	148.734
Friesland	48	0,00	3,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	-0,03	1,2	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	-0,05	7,1	-0,2	1,9	-477	251.999
Gelderland	39	-0,07	13,2	0,0	1,3	-97	213.025
Noord-Holland	11	-0,15	26,4	-0,6	26,4	-344	57.436
Zuid-Holland	18	-0,12	3,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-1,61	53,6	-9,7	27,5	-22.910	235.180
Limburg	16	-1,13	32,7	-2,8	10,1	-1.816	64.608
Nederland	294	-0,36	15,6	-1,7	6,2	-25.964	1.505.868

Tabel B3.10 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 1 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,08	2,5	-0,2	1,3	-321	148.734
Friesland	48	0,00	3,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	-0,03	1,2	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	-0,04	7,1	-0,2	1,9	-477	251.999
Gelderland	39	-0,07	13,2	0,0	1,3	-97	213.025
Noord-Holland	11	-0,10	26,4	-0,6	26,4	-344	57.436
Zuid-Holland	18	-0,12	3,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,77	53,6	-9,7	27,5	-22.910	235.180
Limburg	16	-0,87	32,7	-2,8	10,1	-1.816	64.608
Nederland	294	-0,20	15,6	-1,7	6,2	-25.964	1.505.868

Tabel B3.11 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 1 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,24	13,3	-1,1	7,3	-1.579	148.734
Friesland	48	-0,03	18,5	-0,1	6,6	-190	238.193
Drenthe	28	-0,19	25,1	-0,2	1,2	-304	128.325
Overijssel	51	-0,31	30,8	-1,3	8,0	-3.203	251.999
Gelderland	39	-0,21	31,8	-0,6	4,7	-1.313	213.025
Noord-Holland	11	-0,57	40,3	-4,0	37,8	-2.288	57.436
Zuid-Holland	18	-0,23	18,7	-0,1	3,0	-126	90.003
Noord-Brabant	42	-2,35	66,9	-15,9	47,0	-37.356	235.180
Limburg	16	-1,60	41,0	-5,2	18,4	-3.353	64.608
Nederland	294	-0,63	32,7	-3,3	14,0	-49.971	1.505.868

Tabel B3.12 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 1 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melk- koeien	Aantal melk- koeien 2021
Groningen	27	-0,14	13,3	-1,1	7,3	-1.579	148.734
Friesland	48	-0,03	18,5	-0,1	6,6	-190	238.193
Drenthe	28	-0,17	25,1	-0,2	1,2	-304	128.325
Overijssel	51	-0,19	30,8	-1,3	8,0	-3.203	251.999
Gelderland	39	-0,15	31,8	-0,6	4,7	-1.313	213.025
Noord-Holland	11	-0,24	40,3	-4,0	37,8	-2.288	57.436
Zuid-Holland	18	-0,22	18,7	-0,1	3,0	-126	90.003
Noord-Brabant	42	-0,98	66,9	-15,9	47,0	-37.356	235.180
Limburg	16	-1,11	41,0	-5,2	18,4	-3.353	64.608
Nederland	294	-0,33	32,7	-3,3	14,0	-49.971	1.505.868

Tabel B3.13 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 1 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,54	24,0	-3,4	20,2	-5.045	148.734
Friesland	48	-0,27	27,3	-1,4	16,5	-3.412	238.193
Drenthe	28	-0,50	49,9	-1,1	26,9	-1.396	128.325
Overijssel	51	-0,73	61,8	-3,5	30,3	-8.867	251.999
Gelderland	39	-0,59	65,1	-2,7	23,7	-5.685	213.025
Noord-Holland	11	-1,08	40,3	-8,1	40,3	-4.672	57.436
Zuid-Holland	18	-0,50	32,5	-2,0	18,7	-1.827	90.003
Noord-Brabant	42	-3,17	72,8	-22,7	57,7	-53.324	235.180
Limburg	16	-2,23	61,3	-10,8	41,0	-6.983	64.608
Nederland	294	-1,06	51,9	-6,2	30,4	-93.545	1.505.868

Tabel B3.14 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 1 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,24	24,0	-3,4	20,2	-5.045	148.734
Friesland	48	-0,15	27,3	-1,4	16,5	-3.412	238.193
Drenthe	28	-0,41	49,9	-1,1	26,9	-1.396	128.325
Overijssel	51	-0,42	61,8	-3,5	30,3	-8.867	251.999
Gelderland	39	-0,35	65,1	-2,7	23,7	-5.685	213.025
Noord-Holland	11	-0,45	40,3	-8,1	40,3	-4.672	57.436
Zuid-Holland	18	-0,32	32,5	-2,0	18,7	-1.827	90.003
Noord-Brabant	42	-1,23	72,8	-22,7	57,7	-53.324	235.180
Limburg	16	-1,22	61,3	-10,8	41,0	-6.983	64.608
Nederland	294	-0,52	51,9	-6,2	30,4	-93.545	1.505.868

Scenario 2

Tabel B3.15 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 2 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,05	1,3	-0,4	1,3	-553	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,55	11,3	-6,8	11,3	-15.915	235.180
Limburg	16	-1,24	17,1	-9,8	17,1	-6.354	64.608
Nederland	294	-0,14	2,6	-1,5	2,6	-22.822	1.505.868

Tabel B3.16 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 2 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,01	1,3	-0,4	1,3	-553	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	0,04	11,3	-6,8	11,3	-15.915	235.180
Limburg	16	-0,38	17,1	-9,8	17,1	-6.354	64.608
Nederland	294	-0,01	2,6	-1,5	2,6	-22.822	1.505.868

Tabel B1.17 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,20

Scenario 2 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,21	2,5	-1,3	2,5	-1.903	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	-0,28	9,6	-2,1	9,6	-1.232	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-1,27	30,4	-12,7	30,4	-29.795	235.180
Limburg	16	-1,80	17,1	-13,5	17,1	-8.722	64.608
Nederland	294	-0,31	5,9	-2,8	5,9	-41.653	1.505.868

Tabel B3.18 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,20

Scenario 2 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,09	2,5	-1,3	2,5	-1.903	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	128.325
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	251.999
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	213.025
Noord-Holland	11	-0,10	9,6	-2,1	9,6	-1.232	57.436
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	90.003
Noord-Brabant	42	-0,16	30,4	-12,7	30,4	-29.795	235.180
Limburg	16	-0,58	17,1	-13,5	17,1	-8.722	64.608
Nederland	294	-0,06	5,9	-2,8	5,9	-41.653	1.505.868

Tabel B3.19 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 2 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,42	2,5	-2,2	2,5	-3.287	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	-0,02	1,2	-0,1	1,2	-115	128.325
Overijssel	51	-0,05	1,9	-0,3	1,9	-711	251.999
Gelderland	39	-0,04	0,6	-0,3	0,6	-697	213.025
Noord-Holland	11	-0,69	9,6	-4,8	9,6	-2.748	57.436
Zuid-Holland	18	-0,08	3,0	-0,4	3,0	-348	90.003
Noord-Brabant	42	-2,07	41,3	-19,3	41,3	-45.330	235.180
Limburg	16	-2,47	32,7	-17,6	32,7	-11.367	64.608
Nederland	294	-0,52	9,0	-4,3	9,0	-64.602	1.505.868

Tabel B3.20 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 2 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,19	2,5	-2,2	2,5	-3.287	148.734
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	238.193
Drenthe	28	-0,01	1,2	-0,1	1,2	-115	128.325
Overijssel	51	-0,02	1,9	-0,3	1,9	-711	251.999
Gelderland	39	-0,01	0,6	-0,3	0,6	-697	213.025
Noord-Holland	11	-0,28	9,6	-4,8	9,6	-2.748	57.436
Zuid-Holland	18	-0,04	3,0	-0,4	3,0	-348	90.003
Noord-Brabant	42	-0,40	41,3	-19,3	41,3	-45.330	235.180
Limburg	16	-0,86	32,7	-17,6	32,7	-11.367	64.608
Nederland	294	-0,14	9,0	-4,3	9,0	-64.602	1.505.868

Tabel B3.21 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 2 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,56	2,5	-2,8	2,5	-4.210	148.734
Friesland	48	-0,01	3,0	-0,1	3,0	-245	238.193
Drenthe	28	-0,14	1,2	-0,6	1,2	-833	128.325
Overijssel	51	-0,23	7,1	-1,6	7,1	-3.985	251.999
Gelderland	39	-0,16	13,2	-1,2	13,2	-2.603	213.025
Noord-Holland	11	-0,98	26,4	-6,6	26,4	-3.801	57.436
Zuid-Holland	18	-0,29	3,0	-1,5	3,0	-1.309	90.003
Noord-Brabant	42	-2,98	53,6	-26,5	53,6	-62.407	235.180
Limburg	16	-3,31	32,7	-22,2	32,7	-14.357	64.608
Nederland	294	-0,81	15,6	-6,3	15,6	-94.810	1.505.868

Tabel B3.22 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 2 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,28	2,5	-2,8	2,5	-4.210	148.734
Friesland	48	0,00	3,0	-0,1	3,0	-245	238.193
Drenthe	28	-0,08	1,2	-0,6	1,2	-833	128.325
Overijssel	51	-0,09	7,1	-1,6	7,1	-3.985	251.999
Gelderland	39	-0,05	13,2	-1,2	13,2	-2.603	213.025
Noord-Holland	11	-0,41	26,4	-6,6	26,4	-3.801	57.436
Zuid-Holland	18	-0,14	3,0	-1,5	3,0	-1.309	90.003
Noord-Brabant	42	-0,68	53,6	-26,5	53,6	-62.407	235.180
Limburg	16	-1,28	32,7	-22,2	32,7	-14.357	64.608
Nederland	294	-0,24	15,6	-6,3	15,6	-94.810	1.505.868

Tabel B3.23 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 2 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,80	13,3	-4,3	13,3	-6.361	148.734
Friesland	48	-0,12	18,5	-1,4	18,5	-3.432	238.193
Drenthe	28	-0,49	25,1	-3,9	25,1	-4.944	128.325
Overijssel	51	-0,66	30,8	-5,0	30,8	-12.492	251.999
Gelderland	39	-0,54	31,8	-4,4	31,8	-9.427	213.025
Noord-Holland	11	-1,53	40,3	-10,9	40,3	-6.244	57.436
Zuid-Holland	18	-0,56	18,7	-3,3	18,7	-2.945	90.003
Noord-Brabant	42	-3,93	66,9	-34,0	66,9	-79.903	235.180
Limburg	16	-4,15	41,0	-27,0	41,0	-17.416	64.608
Nederland	294	-1,27	32,7	-9,8	32,7	-147.608	1.505.868

Tabel B3.24 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 2 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,40	13,3	-4,3	13,3	-6.361	148.734
Friesland	48	0,00	18,5	-1,4	18,5	-3.432	238.193
Drenthe	28	-0,18	25,1	-3,9	25,1	-4.944	128.325
Overijssel	51	-0,24	30,8	-5,0	30,8	-12.492	251.999
Gelderland	39	-0,16	31,8	-4,4	31,8	-9.427	213.025
Noord-Holland	11	-0,66	40,3	-10,9	40,3	-6.244	57.436
Zuid-Holland	18	-0,25	18,7	-3,3	18,7	-2.945	90.003
Noord-Brabant	42	-1,01	66,9	-34,0	66,9	-79.903	235.180
Limburg	16	-1,63	41,0	-27,0	41,0	-17.416	64.608
Nederland	294	-0,41	32,7	-9,8	32,7	-147.608	1.505.868

Tabel B3.25 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 2 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-1,18	24,0	-6,8	24,0	-10.180	148.734
Friesland	48	-0,65	27,3	-5,4	27,3	-12.837	238.193
Drenthe	28	-1,50	49,9	-10,0	49,9	-12.861	128.325
Overijssel	51	-1,54	61,8	-11,5	61,8	-28.996	251.999
Gelderland	39	-1,30	65,1	-10,2	65,1	-21.780	213.025
Noord-Holland	11	-2,09	40,3	-14,8	40,3	-8.496	57.436
Zuid-Holland	18	-1,06	32,5	-6,4	32,5	-5.722	90.003
Noord-Brabant	42	-4,87	72,8	-40,3	72,8	-94.857	235.180
Limburg	16	-4,99	61,3	-31,7	61,3	-20.459	64.608
Nederland	294	-2,02	51,9	-14,9	51,9	-224.702	1.505.868

Tabel B2.26 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 2 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% krimp	% bedrijven met krimp	Daling aantal melkkoeien	Aantal melkkoeien 2021
Groningen	27	-0,56	24,0	-6,8	24,0	-10.180	148.734
Friesland	48	-0,16	27,3	-5,4	27,3	-12.837	238.193
Drenthe	28	-0,63	49,9	-10,0	49,9	-12.861	128.325
Overijssel	51	-0,55	61,8	-11,5	61,8	-28.996	251.999
Gelderland	39	-0,40	65,1	-10,2	65,1	-21.780	213.025
Noord-Holland	11	-0,95	40,3	-14,8	40,3	-8.496	57.436
Zuid-Holland	18	-0,48	32,5	-6,4	32,5	-5.722	90.003
Noord-Brabant	42	-1,37	72,8	-40,3	72,8	-94.857	235.180
Limburg	16	-1,94	61,3	-31,7	61,3	-20.459	64.608
Nederland	294	-0,70	51,9	-14,9	51,9	-224.702	1.505.868

Scenario 3

Tabel B3.27 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 3 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,01	1,3	0,0	0,0	0	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,16	11,3	0,0	0,0	0	101.288
Limburg	16	-0,28	17,1	0,0	0,0	0	39.416
Nederland	294	-0,04	2,6	0,0	0,0	0	840.536

Tabel B3.28 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 3 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,01	1,3	0,0	0,0	0	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,16	11,3	0,0	0,0	0	101.288
Limburg	16	-0,28	17,1	0,0	0,0	0	39.416
Nederland	294	-0,04	2,6	0,0	0,0	0	840.536

Tabel B3.29 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,2

Scenario 3 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,03	2,5	0,0	0,0	0	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	-0,01	9,6	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,33	30,4	1,0	11,0	989	101.288
Limburg	16	-0,54	17,1	0,0	0,0	0	39.416
Nederland	294	-0,08	5,9	0,1	1,6	989	840.536

Tabel B3.30 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,2

Scenario 3 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,03	2,5	0,0	0,0	0	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	-0,01	9,6	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,33	30,4	1,0	11,0	989	101.288
Limburg	16	-0,54	17,1	0,0	0,0	0	39.416
Nederland	294	-0,08	5,9	0,1	1,6	989	840.536

Tabel B3.31 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 3 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,06	2,5	0,0	0,0	0	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	1,2	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	1,9	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	-0,02	0,6	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	-0,02	9,6	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	-0,02	3,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,46	41,3	4,0	15,6	4.041	101.288
Limburg	16	-0,83	32,7	0,3	10,1	121	39.416
Nederland	294	-0,12	9,0	0,5	2,8	4.163	840.536

Tabel B3.32 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 3 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,06	2,5	0,0	0,0	0	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	1,2	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	1,9	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	-0,02	0,6	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	-0,02	9,6	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	-0,02	3,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,46	41,3	4,0	15,6	4.041	101.288
Limburg	16	-0,83	32,7	0,3	10,1	121	39.416
Nederland	294	-0,12	9,0	0,5	2,8	4.163	840.536

Tabel B3.33 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 3 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,08	2,5	0,1	1,3	118	93.949
Friesland	48	0,00	3,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	-0,04	1,2	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	-0,05	7,1	0,1	1,9	177	140.301
Gelderland	39	-0,08	13,2	0,0	1,3	41	120.738
Noord-Holland	11	-0,04	26,4	0,4	26,4	114	29.795
Zuid-Holland	18	-0,13	3,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,65	53,6	8,3	27,5	8.360	101.288
Limburg	16	-1,12	32,7	1,7	10,1	665	39.416
Nederland	294	-0,19	15,6	1,1	6,2	9.475	840.536

Tabel B3.34 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 3 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,08	2,5	0,1	1,3	118	93.949
Friesland	48	0,00	3,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	-0,04	1,2	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	-0,05	7,1	0,1	1,9	177	140.301
Gelderland	39	-0,08	13,2	0,0	1,3	41	120.738
Noord-Holland	11	-0,04	26,4	0,4	26,4	114	29.795
Zuid-Holland	18	-0,13	3,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	-0,65	53,6	8,3	27,5	8.360	101.288
Limburg	16	-1,12	32,7	1,7	10,1	665	39.416
Nederland	294	-0,19	15,6	1,1	6,2	9.475	840.536

Tabel B1.35 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 3 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,10	8,5	0,7	7,3	679	93.949
Friesland	48	-0,05	18,5	0,1	6,6	78	139.471
Drenthe	28	-0,20	25,1	0,2	1,2	128	80.121
Overijssel	51	-0,19	30,8	1,0	8,0	1.394	140.301
Gelderland	39	-0,18	31,8	0,5	4,7	627	120.738
Noord-Holland	11	-0,12	40,3	2,9	37,8	873	29.795
Zuid-Holland	18	-0,24	18,7	0,1	3,0	59	52.401
Noord-Brabant	42	-0,75	66,9	15,8	47,0	15.982	101.288
Limburg	16	-1,48	41,0	3,7	18,4	1.447	39.416
Nederland	294	-0,31	32,3	2,5	14,0	21.380	840.536

Tabel B3.36 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 3 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,09	8,5	0,7	7,3	679	93.949
Friesland	48	-0,05	18,5	0,1	6,6	78	139.471
Drenthe	28	-0,20	25,1	0,2	1,2	128	80.121
Overijssel	51	-0,18	30,8	1,0	8,0	1.394	140.301
Gelderland	39	-0,19	31,8	0,5	4,7	627	120.738
Noord-Holland	11	-0,11	40,3	2,9	37,8	873	29.795
Zuid-Holland	18	-0,24	18,7	0,1	3,0	59	52.401
Noord-Brabant	42	-0,76	66,9	15,8	47,0	15.982	101.288
Limburg	16	-1,46	41,0	3,7	18,4	1.447	39.416
Nederland	294	-0,31	32,3	2,5	14,0	21.380	840.536

Tabel B3.37 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 3 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,10	24,0	2,6	20,2	2.474	93.949
Friesland	48	-0,14	27,3	1,2	16,5	1.660	139.471
Drenthe	28	-0,49	49,9	0,8	26,9	675	80.121
Overijssel	51	-0,45	61,8	3,1	30,3	4.386	140.301
Gelderland	39	-0,40	65,1	2,4	23,7	2.899	120.738
Noord-Holland	11	-0,27	40,3	6,8	40,3	2.012	29.795
Zuid-Holland	18	-0,28	32,5	1,7	18,7	884	52.401
Noord-Brabant	42	-0,85	72,8	25,9	57,7	26.193	101.288
Limburg	16	-1,58	61,3	8,7	41,0	3.428	39.416
Nederland	294	-0,46	51,9	5,4	30,4	45.752	840.536

Tabel B3.38 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 3 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,09	24,0	2,6	20,2	2.474	93.949
Friesland	48	-0,14	27,3	1,2	16,5	1.660	139.471
Drenthe	28	-0,49	49,9	0,8	26,9	675	80.121
Overijssel	51	-0,45	61,8	3,1	30,3	4.386	140.301
Gelderland	39	-0,41	65,1	2,4	23,7	2.899	120.738
Noord-Holland	11	-0,27	40,3	6,8	40,3	2.012	29.795
Zuid-Holland	18	-0,27	32,5	1,7	18,7	884	52.401
Noord-Brabant	42	-0,88	72,8	25,9	57,7	26.193	101.288
Limburg	16	-1,54	61,3	8,7	41,0	3.428	39.416
Nederland	294	-0,47	51,9	5,4	30,4	45.752	840.536

Scenario 4

Tabel B3.39 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 4 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	0,00	1,3	0,1	1,3	102	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	0,00	11,3	2,9	11,3	2.895	101.288
Limburg	16	-0,15	17,1	2,9	17,1	1.136	39.416
Nederland	294	-0,01	2,6	0,5	2,6	4.132	840.536

Tabel B3.40 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,15

Scenario 4 Graslandnorm: 0,15 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	0,01	1,3	0,1	1,3	102	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	0,00	0,0	0,0	0,0	0	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	0,06	11,3	2,9	11,3	2.895	101.288
Limburg	16	-0,02	17,1	2,9	17,1	1.136	39.416
Nederland	294	0,01	2,6	0,5	2,6	4.132	840.536

Tabel B3.41 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,2

Scenario 4 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	0,03	2,5	0,5	2,5	471	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	-0,03	9,6	0,9	9,6	273	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	0,07	30,4	7,2	30,4	7.261	101.288
Limburg	16	-0,19	17,1	5,3	17,1	2.086	39.416
Nederland	294	0,01	5,9	1,2	5,9	10.092	840.536

Tabel B3.42 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,2

Scenario 4 Graslandnorm: 0,2 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	0,03	2,5	0,5	2,5	471	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	0,0	0,0	0,0	0	80.121
Overijssel	51	0,00	0,0	0,0	0,0	0	140.301
Gelderland	39	0,00	0,0	0,0	0,0	0	120.738
Noord-Holland	11	-0,03	9,6	0,9	9,6	273	29.795
Zuid-Holland	18	0,00	0,0	0,0	0,0	0	52.401
Noord-Brabant	42	0,07	30,4	7,2	30,4	7.261	101.288
Limburg	16	-0,19	17,1	5,3	17,1	2.086	39.416
Nederland	294	0,01	5,9	1,2	5,9	10.092	840.536

Tabel B3.43 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 4 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	0,01	2,5	1,1	2,5	1.036	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	1,2	0,0	1,2	35	80.121
Overijssel	51	0,00	1,9	0,2	1,9	220	140.301
Gelderland	39	0,00	0,6	0,2	0,6	226	120.738
Noord-Holland	11	-0,17	9,6	2,6	9,6	762	29.795
Zuid-Holland	18	-0,02	3,0	0,2	3,0	115	52.401
Noord-Brabant	42	0,07	41,3	13,6	41,3	13.815	101.288
Limburg	16	-0,39	32,7	8,6	32,7	3.399	39.416
Nederland	294	-0,01	9,0	2,3	9,0	19.607	840.536

Tabel B3.44 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,25

Scenario 4 Graslandnorm: 0,25 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	0,01	2,5	1,1	2,5	1.036	93.949
Friesland	48	0,00	0,0	0,0	0,0	0	139.471
Drenthe	28	0,00	1,2	0,0	1,2	35	80.121
Overijssel	51	0,00	1,9	0,2	1,9	220	140.301
Gelderland	39	-0,01	0,6	0,2	0,6	226	120.738
Noord-Holland	11	-0,17	9,6	2,6	9,6	762	29.795
Zuid-Holland	18	-0,02	3,0	0,2	3,0	115	52.401
Noord-Brabant	42	0,10	41,3	13,6	41,3	13.815	101.288
Limburg	16	-0,30	32,7	8,6	32,7	3.399	39.416
Nederland	294	0,00	9,0	2,3	9,0	19.607	840.536

Tabel B3.45 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 4 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,03	2,5	1,7	2,5	1.601	93.949
Friesland	48	0,00	3,0	0,1	3,0	97	139.471
Drenthe	28	-0,02	1,2	0,4	1,2	301	80.121
Overijssel	51	0,00	7,1	1,0	7,1	1.456	140.301
Gelderland	39	-0,02	13,2	0,8	13,2	997	120.738
Noord-Holland	11	-0,31	26,4	4,2	26,4	1.264	29.795
Zuid-Holland	18	-0,09	3,0	1,0	3,0	521	52.401
Noord-Brabant	42	0,09	53,6	22,7	53,6	22.946	101.288
Limburg	16	-0,69	32,7	13,0	32,7	5.142	39.416
Nederland	294	-0,04	15,6	4,1	15,6	34.720	840.536

Tabel B3.46 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,3

Scenario 4 Graslandnorm: 0,3 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,02	2,5	1,7	2,5	1.601	93.949
Friesland	48	0,00	3,0	0,1	3,0	97	139.471
Drenthe	28	-0,02	1,2	0,4	1,2	301	80.121
Overijssel	51	0,00	7,1	1,0	7,1	1.456	140.301
Gelderland	39	-0,03	13,2	0,8	13,2	997	120.738
Noord-Holland	11	-0,31	26,4	4,2	26,4	1.264	29.795
Zuid-Holland	18	-0,08	3,0	1,0	3,0	521	52.401
Noord-Brabant	42	0,11	53,6	22,7	53,6	22.946	101.288
Limburg	16	-0,57	32,7	13,0	32,7	5.142	39.416
Nederland	294	-0,03	15,6	4,1	15,6	34.720	840.536

Tabel B3.47 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 4 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,06	13,3	3,0	13,3	2.795	93.949
Friesland	48	0,04	18,5	1,1	18,5	1.478	139.471
Drenthe	28	-0,05	25,1	2,6	25,1	2.093	80.121
Overijssel	51	-0,01	30,8	3,8	30,8	5.287	140.301
Gelderland	39	0,00	31,8	3,4	31,8	4.114	120.738
Noord-Holland	11	-0,47	40,3	8,0	40,3	2.385	29.795
Zuid-Holland	18	-0,14	18,7	2,5	18,7	1.303	52.401
Noord-Brabant	42	-0,02	66,9	33,9	66,9	34.376	101.288
Limburg	16	-1,00	41,0	18,5	41,0	7.306	39.416
Nederland	294	-0,08	32,7	7,5	32,7	63.017	840.536

Tabel B3.48 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,35

Scenario 4 Graslandnorm: 0,35 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,04	13,3	3,0	13,3	2.795	93.949
Friesland	48	0,04	18,5	1,1	18,5	1.478	139.471
Drenthe	28	-0,05	25,1	2,6	25,1	2.093	80.121
Overijssel	51	0,00	30,8	3,8	30,8	5.287	140.301
Gelderland	39	-0,02	31,8	3,4	31,8	4.114	120.738
Noord-Holland	11	-0,46	40,3	8,0	40,3	2.385	29.795
Zuid-Holland	18	-0,13	18,7	2,5	18,7	1.303	52.401
Noord-Brabant	42	-0,01	66,9	33,9	66,9	34.376	101.288
Limburg	16	-0,86	41,0	18,5	41,0	7.306	39.416
Nederland	294	-0,07	32,7	7,5	32,7	63.017	840.536

Tabel B3.49 Alle bedrijven met derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 4 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,12	24,0	5,4	24,0	5.056	93.949
Friesland	48	0,04	27,3	4,5	27,3	6.247	139.471
Drenthe	28	-0,25	49,9	7,8	49,9	6.215	80.121
Overijssel	51	-0,07	61,8	9,9	61,8	13.943	140.301
Gelderland	39	-0,08	65,1	8,8	65,1	10.684	120.738
Noord-Holland	11	-0,67	40,3	12,4	40,3	3.701	29.795
Zuid-Holland	18	-0,25	32,5	5,3	32,5	2.800	52.401
Noord-Brabant	42	-0,27	72,8	46,1	72,8	46.700	101.288
Limburg	16	-1,43	61,3	25,0	61,3	9.844	39.416
Nederland	294	-0,21	51,9	13,0	51,9	109.308	840.536

Tabel B3.50 Alle bedrijven zonder derogatie – Graslandnorm 0,4

Scenario 4 Graslandnorm: 0,4 ha/GVE	Aantal waarnemingen	Verandering inkomen/ 100 kg melk	% bedrijven met verandering inkomen	% uitbreiding	% bedrijven met uitbreiding	Toename aantal ha	Aantal ha
Groningen	27	-0,08	24,0	5,4	24,0	5.056	93.949
Friesland	48	0,07	27,3	4,5	27,3	6.247	139.471
Drenthe	28	-0,22	49,9	7,8	49,9	6.215	80.121
Overijssel	51	-0,05	61,8	9,9	61,8	13.943	140.301
Gelderland	39	-0,11	65,1	8,8	65,1	10.684	120.738
Noord-Holland	11	-0,66	40,3	12,4	40,3	3.701	29.795
Zuid-Holland	18	-0,24	32,5	5,3	32,5	2.800	52.401
Noord-Brabant	42	-0,26	72,8	46,1	72,8	46.700	101.288
Limburg	16	-1,22	61,3	25,0	61,3	9.844	39.416
Nederland	294	-0,19	51,9	13,0	51,9	109.308	840.536

Wageningen Social & Economic Research
Postbus 88
6700 AB Wageningen
T 0317 48 48 88
E info.wser@wur.nl
wur.nl/social-and-economic-research

RAPPORT 2025-031

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Social & Economic Research
Postbus 88
6700 AB Wageningen
T 0317 48 48 88
E info.wser@wur.nl
wur.nl/social-and-economic-research

Rapport 2025-031

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
